

Vrijzinnig links.

Zin in de toekomst met Femke Halsema (2002-2010)

Dik Verkuil

De soepele leiderschapswisseling was voor GroenLinks een lichtpunt in donkere tijden. In het klimaat van populisme en verrechtsing had de partij het moeilijk. Het gaf GroenLinks echter ook de gelegenheid zich op te werpen als de vertolker van het tegengeluid. In 2004 zette Femke Halsema een nieuwe koers in, waarbij haar partij zich tegenover het heersende conservatisme presenteerde als kampioen van de vrijzinnigheid en zich van de PVDA en de SP onderscheidde door te pleiten voor hervorming van de verzorgingsstaat. Aanvankelijk leidde dat tot intern verzet, maar in 2008 was van die oppositie weinig meer over. Electoraal succes bleef uit tot 2009, toen GroenLinks voor het eerst in tien jaar bij verkiezingen won. Net als onder Paul Rosenmöller leek de partij vanaf toen af te stevenen op regeringsdeelname.

Een intellectuele gevoelspolitica

Toen Femke Halsema kandidaat-lijsttrekker werd, was ze zesendertig jaar. Drie dagen eerder was de negenendertigjarige Wouter Bos gekozen tot PVDA-lijsttrekker. Zij waren de eersten van een nieuwe generatie partijleiders die in de nasleep van de Fortuyn-revolte kwamen bovendrijven; vertegenwoordigers van 'de verloren generatie', die was gevormd in de nadagen van de culturele revolutie van de jaren zestig en zeventig en in de economische crisis van de jaren tachtig.¹ Veel leden van deze generatie deelden de vrijgevochten houding en de libertaire waarden van de protestgeneratie, maar waren niet in opstand gekomen tegen hun ouders en de maatschappij en hadden weinig illusies over 'de maakbaarheid van de samenleving'. Ze waren daarnaast beïnvloed door de ervaring van dreigende of werkelijke werkloosheid. Vaak waren ze lang zoekende geweest in hun opleiding, werk en persoonlijke relaties. Velen kregen pas laat of helemaal geen kinderen.

Halsema was de oudste van twee kinderen uit een sociaaldemocratisch gezin. Ze had 'een gewone, welvarende en harmonieuze jeugd'.² Ze werd geboren in Haarlem, maar groeide op in Enschede, waar haar vader directeur werd van de

gemeentelijke dienst sport en recreatie. Haar vader kwam 'uit een vrijgevochten socialistisch milieu' en had haar moeder 'links opgevoed'.³ Onder invloed van het werk van onder anderen Annie Romein-Verschoor begon haar moeder eind jaren zeventig aan een eigen carrière.⁴ Daarmee bracht ze het in 1982 tot wethouder voor de PVDA in Enschede.

Naar eigen zeggen is Halsema altijd 'dwars en behaagzuchtig' geweest, met aan de ene kant een sterke behoefte aardig gevonden te worden, aan de andere kant een onwil zich daarvoor aan te passen.⁵ Haar eigenzinnigheid uitte zich tijdens haar puberteit in tegendraadsheid. Op haar twaalfde was ze 'een hockeymeisje met een collegeshawl en een parelketting', maar toen ze na de brugklas werd toegelaten tot het gymnasium, trapte ze thuis een scène. 'Daar zaten tutten, ik wilde bij de drinkers en rokers horen.'⁶ Haar verzet was zo hevig dat haar ouders toegaven. Ze mocht naar de havo, waar ze 'het record uit de klas gestuurd worden' vestigde. Halsema liet haar haren millimeteren en bleef in de vierde klas 'met veel enen' zitten. Terugkijkend verklaarde ze haar gedrag uit een behoefte aan acceptatie. Op de lagere school was ze gepest, onder meer omdat ze 'bekakt' was en geen Twents sprak – dat mocht niet van haar ouders. Op de middelbare school wilde ze 'de leukste van de klas gevonden worden door de stoerste en vervelendste te zijn'.⁷

Tot opluchting van haar ouders behaalde Halsema in 1984, achttien jaar oud, het havo-diploma. Ze volgde daarna een jaar cursussen aan de Vrije Hogeschool in Driebergen en studeerde drie jaar Nederlands en geschiedenis aan de lerarenopleiding in Utrecht. Al die tijd kenmerkte Halsema's gedrag zich door 'laatpuberale doelloosheid'. Ze had het gevoel dat 'alles er toch niet zo toe deed' en het met haar 'nooit heel veel zou worden'. Ze ging veel uit en verkeerde in een omgeving met 'zielige vogeltjes' en drugsgebruik, al blowde ze zelf alleen af en toe.⁸

Halsema doorbrak de lethargie nadat ze zonder diploma van de lerarenopleiding vertrokken was. Ze ging Algemene Sociale Wetenschappen studeren in Utrecht, specialiseerde zich in rechtssociologie en criminologie en werkte twee jaar als student-assistent van de criminoloog Frank Bovenkerk. Om het beeld van een grachtengordelintellectueel te nuanceren, benadrukte ze later dat ze ook jarenlang werkte in een supermarkt en een corpballenkroeg. Ook vertelde ze dat ze als een van de weinige politici altijd in volkswijken had gewoond, eerst in Lombok in Utrecht, later in de Transvaalbuurt in Amsterdam. Zo liet ze zien 'echt wel te weten wat zich in het gewone leven afspeelt'.⁹

In 1993 ging Halsema werken bij de Wiardi Beckman Stichting (wbs), het wetenschappelijk bureau van de PVDA. De keuze voor deze partij was vanzelfsprekend: ze identificeerde zich met haar moeder en voelde zich aangetrokken tot 'de sociaal-democratie van de jaren zeventig' met zijn 'immateriële agenda van emancipatie en zelfontplooiing'.¹⁰ Ook toen ze allang bij GroenLinks zat, was ze vol lof over de PVDA van Joop den Uyl. Linkse politiek was voor haar 'altijd verbonden geweest met cultuursocialisme'.¹¹ Halsema's opvattingen komen sterk overeen met die van Den Uyl. Zo stelde ze in haar boek *Geluk! Voorbij de hyperconsumptie*,

haast en hufterigheid dat ook kinderen uit lagere sociale milieus ‘op enig moment Darwin, Mozart of Vestdijk aangereikt moeten krijgen’. Evenals Den Uyl – die zelf ook bij de wbs begonnen was – nam ze na de overstap naar de dagelijkse politiek nog graag deel aan het intellectuele debat. ‘Een Kamerlid moet intellectueel nieuwsgierig zijn, kennis willen verwerven,’ vond ze.¹²

Bij de wbs merkte Halsema echter dat de pvda-leiding niet geïnteresseerd was in ideeën, maar ‘gericht op behoud van de macht, niet in staat haar beleid kritisch tegen het licht te houden’.¹³ In 1995 sloot ze zich na een debat over progressieve samenwerking in De Balie aan bij jongeren die zonder de ‘oudere politieke garde’ een ‘beginselprogramma voor een niet bestaande progressieve partij’ wilden schrijven.¹⁴ Dat programma kwam er niet, maar Halsema leerde zo wel de GroenLinksers Jan Willem Duyvendak, Tom van der Lee en Kees Vendrik kennen. Het leidde ertoe dat ze in 1996 redacteur werd van *De Helling*, het tijdschrift van het wetenschappelijk bureau van GroenLinks.¹⁵

Halsema bleef desondanks nog een jaar bij de pvda. Directe aanleiding voor haar vertrek was de Europese top in Amsterdam in 1997. De pvda wekte op haar geen moment de indruk zich te willen inzetten voor een democratischer en socialer Europa en was verantwoordelijk voor het oppakken van honderden demonstranten. Na haar vertrek uit de pvda bracht Vendrik haar in contact met Rosenmöller, die haar overhaalde zich voor de Tweede Kamer kandidaat te stellen voor GroenLinks. Naar eigen zeggen wilde ze eigenlijk niet verder in de politiek, maar zwichtte ze omdat GroenLinks haar een partij leek met ‘een grote mate van nieuwsgierigheid, die zich intellectueel en ideologisch sterk aan het ontwikkelen was’.¹⁶

Halsema was interessant voor GroenLinks, omdat zij appelleerde aan het sentiment van mensen die teleurgesteld waren in de pvda. In de media was veel belangstelling voor ‘dat leuke meisje van GroenLinks’.¹⁷ Ook nadat ze in 1998 Kamerlid was geworden, bleef ze in de schijnwerpers staan. Als woordvoerder Justitie verzette ze zich tegen de verharding van het asielbeleid en voerde ze een kansloze strijd tegen de nieuwe Vreemdelingenwet. Daardoor kwam ze over als een bloedserieuze en humorloze politica – een indruk die nog werd versterkt door haar non-verbale expressie. Halsema kon ‘heel erg fronsen en streng kijken’.¹⁸ Niettemin werd ze al spoedig gezien als de geheide opvolger van Rosenmöller, juist door de gedrevenheid waarmee ze de rechten van asielzoekers en andere zwakke groepen en individuen bleef verdedigen. In 2006 vertelde ze bij het hek van Melilla, de Spaanse enclave in Marokko, dat nog altijd niets haar zo raakte als het lot van illegalen en asielzoekers. ‘Het staatsburgerschap dat in de negentiende eeuw is uitgevonden om burgers rechten te geven, is een uitsluitingsmechanisme geworden. Wij hebben rechten, zij hebben geen rechten. Dat emotioneert me heel erg. [...] We verliezen onze medemenselijkheid.’¹⁹

In juli 2002 verving Halsema Rosenmöller bij het debat over de regeringsverklaring van het eerste kabinet-Balkenende. Omdat ze dat naar de algemene opvatting goed deed, werd haar na afloop de vraag gesteld of ze Rosenmöller zou willen opvolgen. Ze had daarover tegenstrijdige gevoelens. Ze had het ‘lekker’

gevonden om premier Jan Peter Balkenende te interrumpen, maar beslissen over haar politieke toekomst vond ze lastig, ook omdat dat gevolgen kon hebben voor de beslissing om wel of geen kinderen te krijgen. Zij en haar vriend, de documentairemaker Robert Oey, waren daar ambivalent over. ‘We hebben vijf jaar een relatie, maar wonen niet samen. Hechten allebei zeer aan onze privacy.’ Halsema verwachtte dat ze wel voor de politiek zou kiezen: ‘Ik heb het gevoel dat ik de afgelopen jaren door mijn prominente aanwezigheid in de media en in de Kamer in een fuik ben gezwommen waarin ik nog maar weinig kanten op kan. Dat betekent dat ik mij nu geleidelijk aan mentaal ga voorbereiden op de opvolging.’²⁰

Knokken voor wat kwetsbaar is

Het congres van GroenLinks koos Halsema op 23 november 2002 ‘met een Albanese uitslag’ (97,6 procent van de stemmen) tot lijsttrekker voor de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen van 22 januari 2003.²¹ Ook de volgende acht op de lijst van mei 2002 schoven een plaatsje op. Het verkiezingsprogramma bleef ongewijzigd. Met de door Van der Lee bedachte verkiezingsleus ‘Knokken voor wat kwetsbaar is’ presenteerde GroenLinks zich als de partij die zich verzette tegen de verharding van de samenleving.²²

Halsema moest opboksen tegen ‘de nieuwe PVDA’ van Bos en de SP van de populaire Jan Marijnissen, die volgens de peilingen sterk in de lift zaten. Tijdens het verkiezingscongres stond GroenLinks volgens de Politieke Barometer van het televisieprogramma *Nova* op een zetel verlies, terwijl de PVDA op vijf en de SP op elf zetels winst stond.²³ GroenLinks achtte het vasthouden van de eigen aanhang dan ook het maximaal haalbare. Hoewel Halsema de laatste weken van 2002 van alle lijsttrekkers het vaakst op televisie was, kon ze er moeilijk tussenkomen toen de campagne echt losbarstte.²⁴ Aan het eerste lijsttrekkersdebat, op 3 januari 2003 bij RTL4, mochten alleen de lijsttrekkers Balkenende (CDA), Gerrit Zalm (VVD), Bos (PVDA) en Marijnissen (SP) meedoen. Na een sterk optreden van Bos in dat debat ontstond er onverwacht een nek-aan-nekrace tussen de PVDA en het CDA, die ten koste ging van de SP en GroenLinks.

Vlak voor de Kamerverkiezingen stond GroenLinks in de peilingen op zes zetels. Het werden er uiteindelijk acht (zie tabel 3 in de bijlage). De algemene opinie was dat Halsema het verlies had beperkt doordat ze het slotdebat – waaraan GroenLinks wel mocht deelnemen – gewonnen had.²⁵ Volgens voormalig PVDA-campagneleider Jacques Monasch had ze zo twee zetels teruggepakt van de PVDA, waardoor niet de PVDA maar het CDA de grootste partij was geworden.²⁶ GroenLinks had aan de PVDA en de SP kiezers verloren, maar gewonnen van het CDA en de VVD. In twee verkiezingen had de partij er veel hoog opgeleide kiezers bij gekregen, maar was ze grote aantallen laag opgeleide kiezers en allochtonen kwijtgeraakt.²⁷

GroenLinks vierde het verlies op de verkiezingsavond als een overwinning, maar na de eerste opluchting kwamen de zorgen. Zo werd voorzien dat de partij het

lastig zou krijgen doordat ze voor het eerst niet de vijfde, maar de zesde partij was. Hierdoor zou ze 'een minder vanzelfsprekende plaats in het mediacircus' krijgen²⁸ en werd het 'moeilijker om mee te doen met de macht'.²⁹

Tijdens de kabinetsformatie liet Halsema de informateur weten dat GroenLinks niet beschikbaar was voor een kabinet met het CDA en de PVDA. Partijbestuur en Kamerfractie waren het er voor de verkiezingen al over eens geworden dat GroenLinks niet zou meedoen aan zo'n kabinet, ook niet als Bos GroenLinks erbij wilde hebben. De partij zou alleen meedoen als ze getalsmatig nodig was, bij de winnaars hoorde en een duidelijk stempel op het regeerakkoord kon drukken.³⁰

De electorale neergang zette zich nog tijdens de formatie voort. Bij de Statenverkiezingen van 11 maart 2003 zakte GroenLinks van 10,1 naar 6,9 procent van de stemmen. In de Eerste Kamer betekende dit een teruggang van acht naar vijf zetels (zie tabel 5 in de bijlage). De positie van GroenLinks werd nóg lastiger door de uitkomst van de formatie. Door de coalitie van CDA, VVD en D66 belandde de PVDA weer in de oppositie, waardoor GroenLinks de kleinste van de drie linkse oppositiepartijen werd. GroenLinks probeerde een links front te vormen tegen het tweede door Balkenende geleide kabinet. De Tweede Kamerfractie vroeg de PVDA, de SP, de vakbeweging en tientallen andere maatschappelijke organisaties om samen een tegenakkoord te formuleren, maar noch de andere linkse partijen, noch de maatschappelijke organisaties wilden zich binden.³¹ GroenLinks bleef daarna pleiten voor linkse samenwerking en deed mee aan buitenparlementaire acties tegen het kabinetsbeleid, maar dat voorkwam niet dat de partij verder gemarginaliseerd leek te raken. De Kamerfractie constateerde aan het eind van het jaar somber dat het moeilijk was geworden om de aandacht van de media te vangen.³²

Opstand van 'de basis'

Het jaar 2004 begon met nieuwe problemen. Op het partijcongres van februari kwam een broeiend ongenoegen onder de leden tot uitbarsting. Bij het CDA, de PVDA en de VVD hadden de leden sinds 2002 meer invloed gekregen, onder meer door de invoering van ledencongressen en partijreferenda, maar bij GroenLinks vond de partijtop verandering van de regels niet nodig.³³ In januari 2003 had partijvoorzitter Mirjam de Rijk in een notitie geschreven dat GroenLinks al een ledencongres had en dat het maar de vraag was of referenda de partij democratischer zouden maken. Bij ledenraadplegingen kon er immers 'zonder enige informatie of discussie' gestemd worden. Volgens De Rijk had GroenLinks bovendien 'een zeer democratische, open procedure om de kandidatenlijst te kiezen'. De partijraad benoemde namelijk een breed samengestelde kandidatencommissie, die advies inwon bij de partijvoorzitter en de fractieleider, maar onafhankelijk besliste. Bovendien konden leden zich op het congres nog voor elke positie kandidaat

stellen. Het was maar goed dat de kandidatencommissie een volgorde aangaf, want anders werden ‘alleen partijtigers en zittende leden gekozen’.³⁴

De Rijk was in februari 2003 opgevolgd door Herman Meijer, die evenmin doordrongen was van de noodzaak tot veranderingen. Tot verrassing van de partijtop leidde de conceptlijst voor de Europese verkiezingen van juni 2004 echter tot een opstand van ‘de basis’, gesteund door de senatoren Leo Platvoet en Jos van der Lans. Het beviel hen niet dat de kandidatencommissie een lijstvolgorde had vastgelegd en niemand zich had opgeworpen als uitdager van de beoogde lijsttrekker, de zittende europarlementariër Joost Lagendijk. Volgens de critici was GroenLinks op het gebied van interne democratie ingehaald door de andere partijen. ‘Wij bevinden ons in de achterhoede met SP en SGP.’³⁵ In een motie werd ‘een open voordracht in plaats van een voorgekookte lijst’ geëist. Kathalijne Buitenweg, die eveneens in het Europees Parlement zat en door de kandidatencommissie op de tweede plaats was gezet, werd opgeroepen zich beschikbaar te stellen voor het lijsttrekkerschap. Hoewel het partijbestuur beloofde dat een commissie zich over een meervoudige voordracht voor de volgende verkiezingen zou buigen, werd de motie aangenomen, waarop Buitenweg zich alsnog kandideerde voor plaats één. Met 259 tegen 219 versloeg ze Lagendijk, die op twee kwam. Zij zouden als enigen hun zetel behouden, want bij de Europese verkiezingen raakte GroenLinks twee van haar vier zetels kwijt.

Een commissie onder leiding van Harry Borghouts, de Commissaris der Koningin in Noord-Holland, stelde later dat jaar voor om de kandidatencommissie de kandidaten te laten indelen in vier blokken: een blok voor de eerste plaats, een blok voor verkiesbare posities, een voor opvolgingsplaatsen, en een voor ‘op termijn geschikte kandidaten’. Daarna moest de lijsttrekker gekozen worden via een ledenreferendum, waarna er een tweede referendum moest komen voor de rest van de lijst. Ook wilde Borghouts nog een ledenraadpleging over het verkiezingsprogramma.³⁶

De critici van de partijtop zagen hier niet veel in. Volgens hun voorman Paulus de Wilt wilden ze alleen ‘de gewoonte doorbreken dat bonzen onder elkaar de volgorde regelen’. Dat kon ‘simpelweg door een meervoudige voordracht aan het congres’.³⁷ Door al die referenda werd het congres gepasseerd. Het congres bleek het met die kritiek eens te zijn. Het besloot dat er slechts referenda kwamen voor de lijsttrekker voor de Tweede Kamer en voor het Europees Parlement. De kandidatencommissie zou voortaan de andere kandidaten per blok voordragen, waarna het congres de lijst zou vaststellen.³⁸

Permanente campagne

In een poging de weg omhoog te hervinden, besloot GroenLinks in 2004 een ‘permanente campagne’ te gaan voeren. De partij moest professioneler en slimmer opereren. ‘Het verleiden van kiezers vereist meer dan te hameren op het feit dat

wij [...] *gelijk hebben*. We moeten ook gehoord worden en als het even kan ook eens *gelijk krijgen*'.³⁹ Daartoe kreeg het in 1996 gevormde Strategisch Beraad zeggenschap over het campagnebudget en ging het een permanent campagneteam aansturen. Ook kreeg het 'de regie over het verwezenlijken van politieke inhoud door invloed en macht na te streven'.⁴⁰ In gewoon Nederlands: het Strategisch Beraad ging voortaan over de koers en strategie van GroenLinks. Zijn macht ging ten koste van het partijbestuur, waarvan het aantal leden werd teruggebracht van vijftien naar zeven.⁴¹ Vanuit democratisch oogpunt was die machtsverschuiving bedenkelijk, want het Strategisch Beraad was geen gekozen orgaan en legde geen verantwoording af aan de partijraad of het partijcongres. In de praktijk betekende het dat de Tweede Kamerfractie, die via de fractievoorzitter en haar belangrijkste vertrouwelingen vertegenwoordigd was in het Strategisch Beraad, nog dominanter werd.⁴²

De permanente campagne ging gepaard met een nieuwe strategie. GroenLinks probeerde onder het adagium 'slim links' nieuwe kiezersgroepen aan te spreken. De partijtop ging er op advies van onderzoeksbureau Motivaction van uit dat leefstijl en mentaliteit belangrijker zijn voor de partijkeuze dan objectieve groepskenmerken als inkomen, beroep en klasse. Volgens Motivaction bestond de kern van de aanhang uit 'postmaterialisten', maar was deze groep aan het afnemen. De partij moest zich ook richten op 'postmoderne hedonisten' en 'kosmopolieten'.⁴³ Verder ging GroenLinks een politiek en cultureel alternatief voor het rechtse kabinet propageren onder de noemer 'Linkse Lente'. Deze 'campagnetool' werd op 19 maart 2005 voor het eerst 'ingezet', toen Halsema de Linkse Lente lanceerde in een interview met *de Volkskrant*.⁴⁴ Ze was, zo zei ze, 'klaar met de rechtse winter' die na de moord op de cineast Theo van Gogh (2 november 2004) door de Marokkaans-Nederlandse moslimextremist Mohammed B. op zijn kilt was geweest. De regeringsfracties en het kabinet hadden volgens Halsema na de moord bijgedragen aan 'een hysterisch klimaat' vol agressief populisme, waarin moslims werden gestigmatiseerd en tolerantie en grondrechten onder druk werden gezet. Ze riep Bos, Marijnissen en de vakbonden en andere maatschappelijke organisaties op de strijd tegen rechts weer op te pakken.

Met het oog op de nieuwe kiezersgroepen organiseerde GroenLinks van 9 tot 11 september 2005 op de universiteitscampus in Nijmegen het festival De Linkse Lente. Het ging daar niet alleen over politiek. Er waren ook een doorlopend filmprogramma, een lifestylebeurs, sportactiviteiten, kunstworkshops, optredens van *standup comedians* en feesten met bekende dj's en bands. Dichters, schrijvers en columnisten gaven hun kijk op de verharding van de samenleving en de Linkse Lente. De christendemocratische oud-premier Dries van Agt sprak over de Israëliëse bezettingspolitiek. Halsema stelde een speciale website in gebruik, die een ideeënplatform moest worden voor iedereen die zich links voelde. De datum was gekozen vanwege zijn symboliek. 'Terroristen en conservatieven bepalen al te lang de betekenis van 11 september. [...] Laten wij vandaag de vorst uit de grond

trekken en breken met de rechtse koude winter. Op deze 11 september, ook al is het bijna herfst, begint de linkse lente.⁴⁵

Vrijzinnig links

Partijleider Halsema drukte de eerste anderhalf jaar van haar leiderschap nauwelijks een stempel op de koers van GroenLinks. De maanden tot de Tweede Kamerverkiezingen gingen voorbij 'in een roes van paniek'. Kort daarna werd ze zwanger. Ze 'buffelde door' tot en met september 2003 en had daarna vier maanden zwangerschapsverlof, een tijd van 'algehele verweking'. Pas toen ze na de geboorte van haar tweeling weer ging werken, vond ze rust om na te denken over de invulling van haar partijleiderschap.⁴⁶

In een interview met het ledenblad van GroenLinks haakte ze in februari 2004 in op de intellectuele discussie over 'de leegte van links', een begrip gelanceerd door de politicoloog Jos de Beus.⁴⁷ Volgens het prominente PVDA-lid had links geen wervend programma meer en was de 'permanente verontwaardiging' van Halsema een voorbeeld van die leegte. Halsema stelde op haar beurt dat de leegte vooral zat bij de PVDA en de SP. Zij hadden niet inhoudelijk gereageerd op het initiatief voor een tegenakkoord en gingen in het debat over integratie mee met het conservatisme van de VVD. Ze noemde GroenLinks 'de laatste links-liberale partij'. Volgens haar moest GroenLinks 'een dapper, progressief, vrijheidslievend en vrijzinnig geluid formuleren'. Ook sociaaleconomisch was herbezinning nodig, want het vakbondsvocabulaire was zo langzamerhand 'uitgewoond'.⁴⁸

De kwalificatie 'links-liberaal' nam Halsema snel weer terug. Ter verantwoording geroepen door de partijraad zei ze dat ze hem verving door 'vrijzinnig links'.⁴⁹ In het zomernummer van *De Helling* werkte ze haar ideeën verder uit.⁵⁰ Halsema stelde dat ze met de term 'liberalisme' had gereageerd op een oproep van de publicist Dick Pels 'om het liberalisme te redden van rechts'.⁵¹ Ze had daarmee, vond ze, voor verwarring gezorgd, want door de jarenlange dominantie van het neoliberalisme was liberalisme 'synoniem geworden met marktdenken, vrijblijvendheid en afscheid van de publieke sector'. Dat liberalisme streefde ze juist niet na. Het ging haar om 'liberalisme in de vorm van vrijzinnigheid'. Dat betekende dat de overheid 'de handen af heeft te houden van de persoonlijke relaties van mensen, hun seksualiteit, religie, hun kledingstijlen en culturele liefhebberijen'. Halsema stelde dat ze geen koerswijziging beoogde, maar alleen het accent verlegde naar de libertaire tradities van links. Ze noemde dat een noodzakelijke reactie op het conservatieve tweede kabinet-Balkenende en de toegenomen intolerantie. Ook was een meer vrijzinnige koers nodig om te voorkomen dat GroenLinks zou worden vermalen tussen de PVDA en de SP. De partij kon alleen overleven als ze zich duidelijker van die twee onderscheidde en op zoek ging naar nieuwe kiezersgroepen.

In hetzelfde nummer van *De Helling* stelde Bart Snels dat Halsema de term 'links-liberaal' wel erg snel liet vallen.⁵² Snels, een econoom die op het ministerie van Financiën had gewerkt en medewerker van de Tweede Kamerfractie was geweest, was de nieuwe directeur van het wetenschappelijk bureau. Volgens Snels hield Halsema uit vrees voor de confrontatie met haar achterban vast aan het traditionele linkse vertrouwen in de overheid. Dat was jammer, want met 'links-liberaal marktdenken' viel veel te bereiken. Een paar maanden later werkte hij dat uit in een artikel onder de kop 'Kansarmen zijn de dupe van linkse en rechtse taboes'.⁵³ Snels stelde daarin dat op de arbeidsmarkt een perverse tweedeling was ontstaan tussen beschermde vaste werknemers, vooral oudere mannen, en onbeschermde flexwerkers, veelal vrouwen, jongeren en laagopgeleiden. Werkgevers namen hen als gevolg van het 'rigide' ontslagrecht en de hoge loonkosten niet in vaste dienst, terwijl ook de ww slecht voor hen uitpakte. Daarom dienden de ontslagprocedures te worden versoepeld, moest de belasting op arbeid voor lage inkomens omlaag en moest er een hogere, maar korter durende ww-uitkering komen, die niet afhankelijk was van het aantal gewerkte jaren.

Ook Pels, die Snels in januari 2010 zou opvolgen bij het wetenschappelijk bureau, riep Halsema op zich los te maken van het traditionele linkse denken. In november 2004 richtte hij met anderen de denktank Stichting Waterland op, een tegenhanger van de conservatieve Edmund Burke Stichting. In het *Waterland Manifest* bepleitte Pels 'een sociaal individualisme'. Hij noemde 'Halsema's vrijzinning links-liberalisme' interessant, maar vond dat GroenLinks nog te zwaar leunde op 'een CDA-achtig gemeenschapsdenken'.⁵⁴

Vrijheid eerlijk delen

Onder invloed van Pels en vooral Snels nam Halsema in 2005 verder afstand van het 'oud-linkse denken'. In oktober 2005 bekende ze zich in het nawoord van het door Snels samengestelde boek *Vrijheid als ideaal* tot het sociaal-individualisme. Dit betekende voor haar 'een ferm, politiek verzet tegen de heersende uitleg van individualisme als consumentisme en egoïsme'. Ook leidde het sociaal-individualisme volgens Halsema tot kritiek op 'de huidige verzorgingsstaat'. Die kweekte 'afhankelijkheid en inactiviteit door de traditionele nadruk op inkomenssteun. [...] Onterecht worden in de bestaande regelingen ouderen bevoorrecht boven jongeren.'⁵⁵

In november 2005 organiseerden het wetenschappelijk bureau en de Eerste Kamerfractie een conferentie onder de titel 'Vrijheid als ideaal'. Daarbij werd het manifest *Vrijheid eerlijk delen* gelanceerd, dat Halsema had geschreven met haar fractiegenoot, de specialist voor sociale zaken Ineke van Gent.⁵⁶ In het stuk was 'de lange arm van Bart [Snels] herkenbaar'.⁵⁷ Onder de kop 'deze verzorgingsstaat is de onze niet' stelden Halsema en Van Gent dat er te veel privileges waren voor *insiders* (werknemers met vaste contracten) en 'veel te weinig kansen voor *outsiders*'

(jongeren, migranten, vrouwen, deeltijdwerkers, werkende armen, voormalige wao'ers enzovoort). Om de kansen eerlijker te verdelen, deden ze achttien voorstellen die de verzorgingsstaat activerend en emanciperend moesten maken. Zo dienden alle inkomensafhankelijke regelingen te verdwijnen en laagbetaalde werknemers meer over te houden van hun brutoloon, zodat het aantrekkelijker werd om van een uitkering naar werk te gaan. Startende ondernemers, kleine zelfstandigen en freelancers moesten minder worden belast en dezelfde sociale bescherming krijgen als werknemers. Het ontslagrecht moest worden versoepeld, zodat outsiders meer kansen op een baan kregen. De ww-uitkering moest omhoog naar negentig procent, maar moest worden beperkt tot een jaar. Wie na een jaar geen werk had, diende een participatiecontract te tekenen. Daarbij was de overheid verplicht werk of scholing aan te bieden tegen het minimumloon. Outsiders moesten 'een stem krijgen in de polder'. Omdat de vakbeweging te veel opkwam voor de gevestigde belangen, moesten *alle* werknemers in een sector kunnen kiezen wie namens hen onderhandelde, en in een referendum over hun cao kunnen stemmen.

In *Vrijheid eerlijk delen* had Halsema geschreven dat links te veel vertrouwde op 'bevoogdende staatsarrangementen', maar de in het manifest geformuleerde nieuwe voorstellen waren één groot pleidooi voor door de staat gereguleerde solidariteit. Door de keuze voor grotere kansen voor outsiders en grotere onzekerheid voor insiders vormde het stuk echter ook een opzienbarende doorbraak. De Kamerfractie en het Strategisch Beraad waren bij de opstelling betrokken geweest en stonden erachter. De jongerenorganisatie Dwars reageerde enthousiast. Vakbondsleden en leden van de linkervleugel moesten er echter weinig van hebben. Vooral de voorstellen tot versoepeling van het ontslagrecht en verkorting van de ww vielen slecht. Ook zette het kwaad bloed dat de vakbeweging werd afgeschilderd als een conservatieve club die *outsiders* in de kou liet staan. Vijf prominente vakbondsbestuurders, allen lid van GroenLinks, schreven in *de Volkskrant* dat Halsema en Van Gent met hun 'wartaal' waren afgegleden naar 'modieus liberaal geneuzel'. Om kansarmen een kans te bieden waren betere voorstellen mogelijk, die niet ten koste van de gewone werknemers zouden gaan. Het resultaat van deze voorstellen was volgens hen 'meer gelijkheid van kansen, maar wel op een zeer laag niveau'.⁵⁸

De criticus Platvoet stelde dat vooral de eenzijdige oriëntatie van Halsema en Van Gent in *Vrijheid eerlijk delen* hem tegenstond. Het grote bedrijfsleven bleef buiten schot en de beide auteurs hadden er volgens hem geen oog voor dat veel mensen simpelweg niet meekonden en dat er niet genoeg werk was om iedereen een baan te geven. Ten onrechte dachten ze dat de wereld alleen bestond uit 'moderne burgers die zich soepel aanpassen aan veranderende omstandigheden, assertief zijn en gemakkelijk hun weg vinden in een wereld waar men van alle markten thuis moet zijn,' aldus Platvoet.⁵⁹

Ook buiten GroenLinks leidde *Vrijheid eerlijk delen* tot gemengde reacties. FNV-voorzitter Agnes Jongerius gebruikte kwalificaties als 'onder de gordel', 'schandelijk' en 'naïef'.⁶⁰ Werkgeversorganisatie VNO-NCW stelde daarentegen dat Groen-

Links zich plaatste ‘in het spectrum van partijen waarmee we kunnen praten’.⁶¹ En de liberale jongerenorganisatie JOVD riep Halsema uit tot liberaal van het jaar, omdat ze GroenLinks eindelijk zou hebben losgemaakt van het socialistische verleden.⁶²

De val van het tweede kabinet-Balkenende

De gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006 stonden in het teken van de onvrede met het kabinet-Balkenende, die werd toegeschreven aan het koopkrachtverlies van grote groepen kiezers en de stelselwijzigingen in de sociale zekerheid. Het leidde tot grote winst voor de PVDA en de SP. GroenLinks behaalde evenwel ongeveer evenveel zetels als bij de raadsverkiezingen van 2002. Het campagne team zag twee oorzaken voor dit teleurstellende resultaat: de PVDA en de SP hadden zich anders dan GroenLinks volledig gericht op de sociale onvrede, en in de media waren ze vaker aan bod geweest.⁶³

De monsterzege van de PVDA en de SP leek echter ook GroenLinks perspectief te bieden. Volgens een peiling op de dag van de raadsverkiezingen zouden de drie linkse partijen bij Tweede Kamerverkiezingen samen 76 zetels hebben gehaald. Een paar dagen later stond links virtueel zelfs op 84 zetels. *Elsevier* waarschuwde onder de kop ‘het linkse horrorkabinet van Wouter Bos’ dat de kans op een ‘volksfrontregering’ groter was dan ooit.⁶⁴ PVDA-leider Bos zei dat hij een links kabinet niet uitsloot, maar weigerde opnieuw een voorkeur uit te spreken.⁶⁵ Wel organiseerde hij een etentje met Marijnissen en Halsema, waarbij hij voorstelde ‘een Des Indes-achtig beraad te beginnen’. Halsema vond zo’n oriënterend ‘exclusief links gesprek’ een betekenisvolle stap, maar Bos en Marijnissen bleken er in de maanden daarna geen vervolg aan te willen geven.⁶⁶

De Tweede Kamerverkiezingen waren voorzien voor mei 2007, maar een dag voor het zomerreces viel het tweede kabinet-Balkenende over de gang van zaken rond het paspoort van het VVD-Kamerlid Ayaan Hirsi Ali. Daarbij speelde Halsema, die zich met Hirsi Ali verwant voelde en met haar bevriend was, een hoofdrol.⁶⁷ De kwestie begon te spelen op 11 mei, toen in het televisieprogramma *Zembla* werd onthuld dat Hirsi Ali in 1992 bij haar asielaanvraag had gelogen. Ze had een foute achternaam opgegeven om te voorkomen dat haar vluchtverhaal kon worden gecontroleerd. De minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie Rita Verdonk (VVD) verklaarde een paar dagen na de uitzending de Nederlandse nationaliteit van haar partijgenoot nietig. Er volgde een langdurig Kamerdebat waarin Verdonk harde verwijten kreeg, vooral van Halsema, die woedend was over het ‘regelfetisjisme’ van Verdonk.⁶⁸ Verdonk legde zich diep in de nacht neer bij een motie waarin de Kamer haar vroeg te onderzoeken of Hirsi Ali alsnog haar paspoort kon behouden. Op 27 juni meldde ze dat dit inderdaad kon.

De kou leek uit de lucht, maar dezelfde dag bleek dat Hirsi Ali een verklaring had ondertekend waarin ze zei dat ze minister Verdonk op het verkeerde been

had gezet. In een door Halsema aangevraagd spoeddebat draaide het vervolgens om de vraag of Verdonk Hirsi Ali gedwongen had die verklaring te ondertekenen. Om halfdrie 's nachts bleek uit een verspreking van Balkenende dat dit inderdaad het geval was geweest. Voor Halsema was dat reden een motie van afkeuring in te dienen. Na een schorsing van twee uur volgde een hoofdelijke stemming. De motie kreeg geen meerderheid, maar werd wel gesteund door regeringspartij D66. De volgende dag trok die partij haar steun aan het kabinet in. Volgens Halsema viel het kabinet precies om de goede reden, namelijk het machtsmisbruik van een minister. De zaak toonde volgens haar aan hoezeer de rechtsstaat onder druk stond. Ze hoopte dat hiermee ook aandacht zou ontstaan 'voor al die andere mensen die zo honds worden behandeld'.⁶⁹

Een nieuwe nederlaag

De Tweede Kamerverkiezingen werden vanwege de val van het kabinet vervroegd naar 22 november 2006. Al sinds november 2005 was een commissie onder leiding van Vendrik bezig met het schrijven van een verkiezingsprogramma, waarin ze de voorstellen uit *Vrijheid eerlijk delen* verwerkte. Het manifest bleef het hele jaar spanning veroorzaken. Op het partijcongres van 30 september en 1 oktober liepen de gemoederen hoog op. Tegenstanders gebruikten woorden als 'neoliberaal rechts' en 'Amerikaanse toestanden'. Het congres nam bijna alle voorstellen uit *Vrijheid eerlijk delen* over, maar bij een aantal daarvan stemde wel dertig tot veertig procent tegen.⁷⁰ Het voorstel om alle werknemers stemrecht te geven over hun cao sneuvelde. De discussie over het ontslagrecht bleef beperkt doordat de commissie de aanvankelijk voorgestelde 'versoepeling' al had veranderd in 'kortere en eenduidige procedures'. En het voorstel over de ww haalde het omdat het congres instemde met een amendement dat de expliciete vermelding dat de ww-uitkering maximaal een jaar zou duren, er uithaalde.⁷¹

Vrijheid eerlijk delen en de teleurstellende uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen hadden geleid tot gemor over Halsema, maar haar positie kwam nooit in gevaar. Bij gebrek aan tegenkandidaten werd er geen lijsttrekkersreferendum gehouden. Wel stelde het congres voor het eerst de rest van de lijst vast via het blokkensysteem. Dat leverde geen verrassingen op. Vendrik kwam op twee, Wijnand Duyvendak op drie en Mariko Peters als eerste nieuweling op vier. Peters was een echte kosmopoliet. Ze was in Californië geboren uit een Nederlandse vader en een Japanse moeder, had gestudeerd in Leiden, New York en Kyoto en carrière gemaakt als advocaat en diplomaat. Als buitenlandwoordvoerder werd ze de opvolger van Farah Karimi, die haar had ontdekt tijdens een reis naar Afghanistan, waar Peters voor het ministerie van Buitenlandse Zaken werkte.

De vijfde plaats was voor Van Gent en de zesde voor Naïma Azough, waarmee alle Kamerleden die een nieuwe termijn ambiëerden een verkiesbare plaats hadden gekregen. De Marokkaans-Nederlandse student Tofik Dibi kwam op zeven. Hij

was belangrijk omdat GroenLinks ook wilde groeien onder ‘grootstedelijke jongeren’ en ‘de 2^e en 3^e generatie nieuwe Nederlanders’.⁷² Het kwam goed uit dat Dibi over de etnische scheidslijnen heen actief was: hij was ook bestuurslid van de Turkse Arbeidersvereniging. Op acht stond Jolande Sap, die in 1993 al had meegedaan aan de discussies met het CPB, de derde nieuweling. Zij was nu directeur van een kenniscentrum dat zich bezighield met vergrijzing en levensloopbeleid.

GroenLinks voerde campagne op de thema’s ‘Groen, sociaal en tolerant’ en wilde zich profileren als ‘moderne, vernieuwende en relevante partij’, ‘met een nieuwe stijl (fris en herkenbaar) en toon (opgewerkt, gedurfd, ontspannen)’.⁷³ Het leidde tot een hippe campagne met de cryptische leus ‘Groei mee’, die werd geopend met de Linkse Lente Lounge in Club 11 in Amsterdam.⁷⁴ De bijeenkomst – waarbij het publiek binnenkwam over een loper van groen gras – had meer weg van een dansfeest en een cultureel jongerenfestival dan van een politieke bijeenkomst. Ook het campagnemateriaal moest hip en speels zijn. Zo zat Halsema in een vrolijk filmpje in een cabriolet en leunde ze op een poster tegen het Torentje van het Haagse Buitenhof (met de werkvertrekken van de minister-president) op Madurodamformaat. Het moest GroenLinks neerzetten als een partij met humor en zelfrelativerend vermogen, maar ook als een partij die wilde regeren.⁷⁵

GroenLinks presenteerde zich als de grote voorvechter van een links kabinet. Net als in 1994 was dat echter niet erg realistisch, omdat de PVDA er niet aan wilde, maar vooral omdat in de peilingen een linkse meerderheid alweer ver buiten bereik was geraakt. Achteraf stelden Halsema en Van der Lee dat ze hier nooit in geloofd hebben en dit destijds ook regelmatig tegen elkaar hadden uitgesproken. Ze zouden toch voor de ‘luchtfietserij’ van een links kabinet gekozen hebben, omdat ze GroenLinks aan de kiezers wilden tonen als ‘een regeringswaardige partij’ en tegelijk ‘de gestaalde kaders’ van de linkervleugel wilden bevredigen.⁷⁶

Het campagneteam mikte op tien à twaalf zetels, maar in de peilingen zakte GroenLinks begin november naar een historisch dieptepunt van vijf zetels.⁷⁷ Volgens Halsema, die hierover voortdurend vragen moest beantwoorden, kwam dat ‘door de zogenaamde titanenstrijd tussen Bos en Balkenende [...] Zo is het altijd gegaan in de geschiedenis van de partij; zodra de PVDA in de oppositie zit, betalen wij de prijs.’⁷⁸ Een meevaller was dat Bos en Marijnissen in de laatste week van de campagne ingingen op een voorstel om gedrieën te gaan praten. Bos wilde niet verdergaan dan gezamenlijk een kopje koffie te drinken, maar dat kopje koffie, een dag voor de verkiezingen, kreeg wel extreem veel media-aandacht. GroenLinks profiteerde er bovendien van dat de strijd tussen Balkenende en Bos al voor de verkiezingsdag in het voordeel van de premier was beslecht. Dat beperkte in elk geval het verlies. GroenLinks ging van acht naar zeven zetels (zie tabel 3 in de bijlage). De partij verloor fors aan de SP, maar won van de PVDA en D66. Opvallend was verder dat GroenLinks het in Amsterdam en Utrecht en de welgestelde gemeenten daaromheen en bij jongeren beter had gedaan dan in 2003.⁷⁹

Bij de partijtop overheerste opluchting: het verlies had veel groter kunnen zijn. Bovendien was GroenLinks erin geslaagd ‘een aanzienlijk potentieel van nieuwe

kiezers' aan zich te binden. In combinatie met de 'historisch grote ruimte links naast de PVDA' betekende dit volgens het campagne team dat GroenLinks weer groeipotentie had.⁸⁰ Ook het ledental gaf reden tot optimisme. In 2002, het jaar van Pim Fortuyn, was het gegroeid van 15.000 tot 18.500. Daarna was het verder gestegen. In 2006 had GroenLinks er 2000 leden bij gekregen, waardoor het ledental op bijna 23.500 kwam (zie tabel 6 in de bijlage).

Unaniem bestond het gevoel 'dat de goede toon en stijl was getroffen'.⁸¹ De strategie van de Linkse Lente was de juiste geweest; zonder die strategie was het verlies 'vast groter geweest'.⁸² Ook over de ideologische ontwikkeling van GroenLinks was de partijtop goed te spreken. De partij had een in cultureel opzicht progressieve opstelling weten te verbinden met een linkse positie op sociaaleconomisch terrein. Volgens het Kieskompas stond ze op de links-rechts as het meest links, en op de progressief-conservatief as helemaal bovenaan. Het leverde een 'unieke positionering in het door ons gewenste links-progressieve kwadrant op'.⁸³

'GroenLinks en deze campagne hadden meer verdiend,' zo concludeerde de partijleiding in haar eerste analyse van de verkiezingsuitslag.⁸⁴ Dat er toch een zetel verloren was gegaan, lag aan externe omstandigheden. De kiezers waren door de krachtig aantrekkende economie sinds de gemeenteraadsverkiezingen veel milder geworden over Balkenende en zijn kabinet. Bovendien had PVDA-leider Bos ervoor gekozen niet 'over links te gaan' en zo een machtspolitiek alternatief 'dat wervend had kunnen zijn' laten lopen.⁸⁵ Zonder Bos zou het niet zijn gelukt 'om het publicitaire gewicht van het goede economische nieuws voor het kabinet te verstieren'.⁸⁶ Verder had GroenLinks last gehad van angst, onzekerheid en behoudzucht onder de kiezers en als kleine partij weinig kans gekregen haar standpunten voor het voetlicht te brengen.

GroenLinks wil 'nu niet'

Op de partijraad van 16 december 2006 leidde de analyse van de partijtop tot kritische vragen. GroenLinks had volgens sommigen te weinig afstand genomen van de SP, volgens anderen te veel het accent gelegd op het individu en te weinig op solidariteit. Ook zou de partij te weinig hebben gedaan met het gevoel van urgentie rond het klimaatprobleem. In dit verband zou het een slecht idee geweest zijn om Halsema in een cabriolet te zetten.⁸⁷ De aandacht werd op de partijraad echter al verlegd naar de kabinetsformatie. Drie dagen eerder was GroenLinks voor het eerst in haar geschiedenis gevraagd om aan te schuiven bij de formatie. Nadat gesprekken over een coalitie van CDA, PVDA en SP op 11 december waren afgebroken, had de PVDA volgens het eindverslag van informateur Rein Jan Hoekstra laten weten 'uit oogpunt van politiek evenwicht, een voorkeur te hebben voor een coalitie waarin GroenLinks participeert'.⁸⁸ GroenLinks stelde zich echter niet beschikbaar voor besprekingen over de vorming van een kabinet met het CDA en de PVDA, en adviseerde een onderzoek naar een coalitie van CDA, PVDA en

ChristenUnie. De ChristenUnie liet direct weten beschikbaar te zijn voor zo'n onderzoek. Nog diezelfde middag zei de PVDA dat ze daarvoor openstond.

De leiding van GroenLinks had verwacht dat de formatiegesprekken met de SP langer zouden duren. Halsema was op 11 december op vakantie in Spanje. Toch was de partijtop niet geheel onvoorbereid. Halsema had na de verkiezingen geregeld contact gehad met Bos en leden van de partijleiding hadden in kleine kring gesproken over de opstelling van GroenLinks na een mogelijk afhaken van de SP.⁸⁹ Dat had geleid tot een unanieme conclusie: de partij moest alleen onderhandelen als ze nodig was voor de macht. GroenLinks zou niet aanschuiven zolang de ChristenUnie als mogelijke coalitiepartner in beeld was. Anders gezegd: de PVDA moest zich hard maken voor regeringsdeelname van GroenLinks en onderhandelingen met de ChristenUnie weigeren. Halsema werd in die opstelling ook bevestigd door de door haar bewonderde Bas de Gaay Fortman, die als PPR-leider ten tijde van het kabinet-Den Uyl ervaringsdeskundige was. Ze kreeg van hem de boodschap dat GroenLinks maar één mogelijkheid had: eisen dat de ChristenUnie buitenspel zou worden gezet. Als kleinste en door de anderen niet echt gewenste partner kon GroenLinks alleen invloed hebben als de coalitiepartners op haar waren aangewezen.⁹⁰

De informeel getrokken conclusies werden op 11 december bevestigd in het Strategisch Beraad. Diezelfde dag probeerde Halsema vanuit Spanje duidelijkheid te krijgen over de opstelling van de PVDA. In een telefoongesprek met Bos zei ze dat GroenLinks alleen kon onderhandelen als zijn partij een coalitie met de ChristenUnie uitsloot. Bos vond dat een onredelijke eis. Als de PVDA hieraan zou voldoen, zou ze zich aan GroenLinks uitleveren en zou die partij in feite bepalen of de PVDA ging regeren. Bovendien, zo meende Bos, was het uitsluiten van de ChristenUnie voor de PVDA onaantrekkelijk omdat GroenLinks dan, zoals De Gaay Fortman had gezegd, inderdaad meer kon eisen.⁹¹

Twee dagen later zei Halsema tegen informateur Hoekstra dat GroenLinks 'op dit moment' niet beschikbaar was. Om strategische redenen legde ze echter de verantwoordelijkheid niet bij de PVDA, maar wees ze erop dat GroenLinks met zijn 'libertijnse gedachtegoed' erg ver van het CDA afstond. 'In sommige opzichten staat de SP dichterbij het CDA dan wij.' Het CDA moest niet denken dat het minder concessies hoefde te doen omdat GroenLinks kleiner was dan de SP, want 'daar lenen wij ons niet voor'. Bovendien zou het niet van respect voor de kiezers getuigen om een kabinet van drie verliezers te vormen.⁹²

Halsema viel de PVDA niet publiekelijk af omdat ze de deur naar deze partij open wilde houden.⁹³ Ze onderschatte echter de kans dat de sociaaldemocraten het eens zouden worden met de ChristenUnie. Bos was vastbesloten de onderhandelingen met CDA en ChristenUnie te laten slagen, omdat hij niet met de pet in de hand bij GroenLinks wilde terugkeren.⁹⁴ Ook maakte Halsema het de PVDA-leider wel erg gemakkelijk om een coalitie met de ChristenUnie te beproeven. Tegenover zijn achterban kon Bos erop wijzen dat hij wel met GroenLinks had willen regeren, maar dat deze partij zelf zijn uitgestoken hand geweigerd had. Al

binnen een week zei Bos in de Tweede Kamer dat GroenLinks ‘de kans had laten lopen om samen een vuist te maken’.⁹⁵

Halsema onder vuur

Tegen de partijraad zei Vendrik op 16 december 2006 dat de weigering van GroenLinks ‘prijsofdrijvend’ kon werken. Als de onderhandelingen met de ChristenUnie zouden mislukken, zou GroenLinks in een betere positie belanden om iets af te dwingen.⁹⁶ Maar al een dag later voorspelde Van der Lans in het televisieprogramma *Buitenhof* dat GroenLinks geen tweede kans zou krijgen. Volgens de senator had zijn partij moeten aanbieden om regeringsdeelname te overwegen als er een duidelijke trendbreuk kwam in het milieubeleid en GroenLinks de minister van Milieu mocht leveren.⁹⁷

Naarmate duidelijker werd dat de coalitie met de ChristenUnie er ging komen, zwol de kritiek aan. Op blogs en chatfora maakten veelal jonge partijleden zich kwaad over de vermeende pluchevrees van de fractie.⁹⁸ Twee dagen voor het partijcongres van 3 februari 2007 viel Lagendijk in *de Volkskrant* Halsema aan. Volgens hem had ze ‘een strategische blunder begaan in de categorie eens maar nooit weer’. Lagendijk noemde het ‘ongepast’ dat ze voor een vakantie naar Spanje was gegaan. ‘Ze was moe. Ja. Bos, Balkenende en Rouvoet waren ook moe. Als je op zo’n cruciaal moment afhaakt, pleit dat niet voor je als partijleider.’⁹⁹ Halsema vond deze aantijging schandalig. ‘Ik was er op het moment dat het nodig was. Ik ben apart voor de informateur teruggekomen.’¹⁰⁰ Ze legde nu eindelijk de verantwoordelijkheid bij de PVDA: ‘Bos gunde het ons niet ook in de zon te staan.’¹⁰¹ Volgens haar had de PVDA gezegd ‘dat ze zelf de meest linkse partij in het kabinet wilde zijn’.¹⁰² Doordat ze hier zo laat mee kwam en haar verwijten aan de PVDA zo zwaar aanzette, wakte ze de indruk een slechte verliezer te zijn.

In de aanloop naar het partijcongres nam ook de kritiek op de vrijzinnige koers weer toe. Op initiatief van De Wilt, een van de voormannen van de linkervleugel, kwamen tientallen partijleden twee weken voor het congres bijeen om hun grieven op papier te zetten. Het leidde tot een motie waarin werd gevraagd om een principieel en vrij debat over de campagne en de koers van de partij. De ondertekenaars stelden ‘dat er in vele geledingen van GroenLinks bezorgde en kritische geluiden zijn te horen over de koers en het imago van de partij en over de wijze waarop de besluitvorming hierover heeft plaatsgevonden’.¹⁰³

Een dag voor het congres was de motie door 259 leden ondertekend.¹⁰⁴ Het partijbestuur had toen al een commissie samengesteld die na raadpleging van de leden een evaluatierapport moest schrijven. Voorzitter werd het voormalige Kamerlid Bram van Ojik. De linkervleugel werd vertegenwoordigd door De Wilt, de partijtop door Buitenweg. Ook zou GroenLinks de leden betrekken bij een discussie over beginselen, organisatie en strategie.

Het congres, in een afgeladen Beatrix Theater in Utrecht, begon met het nieuws dat Ina Brouwer zich uit onvrede over het afhaken in de formatie had aangesloten bij de PVDA – al bleef zij óók lid van GroenLinks. De sfeer was geladen en de toon was vinnig. Lagendijk zei dat GroenLinks ‘onder de tafel dook toen de macht langskwam’ en herhaalde ‘dat deze manier van afhaken echt eens maar nooit weer was’. Wel bood hij partijleider Halsema zijn excuses aan en zei dat hij haar niet persoonlijk had willen beschadigen. Halsema werd uitgejoeld toen ze zei: ‘Dank voor je excuses, Joost, en ik neem aan dat dit ook eens maar nooit weer was.’¹⁰⁵ De motie van de verontruste leden werd met een meerderheid van tachtig procent aangenomen, maar dat de steun voor de vrijzinnige koers wel degelijk overheerste, bleek toen de kandidatenlijst voor de Eerste Kamer werd vastgesteld. Platvoet, de prominentste woordvoerder van de linkervleugel, verloor de strijd om een verkiesbare plaats. Bitter stelde hij vast dat bij een meerderheid op het congres het besef ontbrak dat het van belang is om bij het samenstellen van kandidatenlijsten rekening te houden met verschillende opvattingen. ‘De aanhangers van de neoliberale agenda van Halsema hebben nu alle Eerste en Tweede Kamerzetels in handen.’¹⁰⁶

Platvoet liet het er niet bij zitten. Met De Wilt vormde hij een semi-permanente oppositiegroep onder de naam Kritisch GroenLinks. Nadat GroenLinks in maart bij de Statenverkiezingen opnieuw had verloren, lanceerde de groep het manifest *Discussieer en beslis mee!*¹⁰⁷ Het bevatte een lange reeks klachten. GroenLinks zou te veel gericht zijn op zelfredzaamheid en te weinig op solidariteit, te weinig oog hebben voor de economische machtsverhoudingen en een kunstmatige tegenstelling tussen insiders en outsiders op de arbeidsmarkt creëren. Ook zou de partij er door een technocratische benadering niet goed in slagen het milieuprobleem naar zich toe te trekken. Voor een groene politiek was volgens de critici een andere economie nodig. Verder had de partij, aldus het manifest, een elitair imago en had ze geen oog voor de onvrede in het onderwijs, de zorg en andere delen van de publieke sector. Ook hekelden de kritische leden het gebrek aan interne democratie. Alles werd ‘door een klein groepje bedacht en geregisseerd’. Het manifest mondde uit in een tienpuntenplan, waarin werd gevraagd om een brede en open discussie over de sociaaleconomische koers en een democratische debatcultuur.

Het manifest was ondertekend door 250 leden, onder wie veteranen als Tom Pitstra en oud-PSP-leider Bram van der Lek. De reacties wekten de indruk dat GroenLinks ook nog werd verscheurd door een generatiekloof. Direct na publicatie van het manifest ‘sprongen de GroenLinks-bloggers uit woede over de “Platvoet-indianen” op tilt’.¹⁰⁸ De negenentwintigjarige Paul Vermast lanceerde een ‘TegenManifest’. Ook hij wilde een open debat, ‘maar mét oog voor alle nieuwe ontwikkelingen die zijn ingezet. Met waardering voor de inzet van de medewerkers van het landelijk bureau, de Tweede Kamerfractie, de medewerkers van de EU en Eerste Kamer fractie’.¹⁰⁹

Scoren in de linkerbovenhoek

De commissie-Van Ojik, die de campagne voor de Kamerverkiezingen moest evalueren, sprak net als de commissie-Lucas dertien jaar eerder met honderden leden. Daaruit kwam naar voren dat velen een grote afstand tot de partijtop voelden en 'een scherper profiel op met name milieu en onze linkse positie' wilden.¹¹⁰ Het rapport *Scoren in de linkerbovenhoek*, dat op 4 juli 2007 uitkwam, was dan ook kritisch van toon. Het schortte volgens de commissie bij GroenLinks aan transparantie en interne democratie. Vooral rond *Vrijheid eerlijk delen* was het misgegaan. De partij had zich overvallen gevoeld doordat de Kamerfractie in *splendid isolation* haar gang was gegaan en het partijbestuur geen open debat over het manifest had georganiseerd. Volgens de commissie moest 'het onafgemaakte debat over de sociale kwestie verder worden gevoerd en duidelijk worden afgerond, zodat GroenLinks weer een helder sociaal gezicht heeft'.¹¹¹

De commissie vond daarnaast dat GroenLinks een technocratisch imago had. De partij zou 'de kilte van de studeerkamer' uitstralen.¹¹² Zij nam het weliswaar op voor de onderkant van de samenleving, maar deed dat 'zodanig ingewikkeld of op afstand dat men ons niet begrijpt of omarmt'.¹¹³ Volgens de commissie had GroenLinks zich 'onvoldoende eigenaar gemaakt van de problemen die mensen in hun leven en in de samenleving ervaren'.¹¹⁴ Ze zou zich minder moeten richten op abstracte doelgroepen, en meer op echte mensen als onderwijzers, verpleegkundigen, werklozen en studenten. De afstand tot de allochtonen en de vakbeweging, de milieubeweging en andere organisaties in het maatschappelijk middenveld was te groot. Het elitaire karakter werd onderstreept doordat de kandidatenlijsten werden gedomineerd door 'hoog opgeleide, moderne veertigers uit de Randstad, die eenmaal gekozen, als hecht team opereren en die het, voor iedereen zichtbaar op congressen en partijbijeenkomsten, uitstekend met elkaar hebben getroffen'.¹¹⁵

Verder verweet de commissie de partijtop strategisch falen. Door zich op te werpen als kampioen van linkse samenwerking, had GroenLinks de verschillen met haar grootste concurrenten te weinig duidelijk gemaakt. De commissie had geen goed woord over voor het optreden in de formatie. Het Strategisch Beraad had volgens de commissie het initiatief direct uit handen gegeven en de partij kwetsbaar gemaakt voor het verwijt dat ze net als de SP geen vuile handen wilde maken.

Het belangrijkste probleem was echter dat GroenLinks 'te diep in een niche terecht [was] gekomen om nog verkiezingen te kunnen winnen'. De partij was in de beleving van de kiezers uiterst links én uiterst progressief. Dat beperkte het electoraat aanzienlijk. Vooral de manier waarop GroenLinks sprak over tolerantie maakte de partij impopulair. Halsema's kritiek op *law and order*-maatregelen en haar scherpe toon tegen Verdonk vielen zelfs bij veel potentiële GroenLinks-stemmers slecht.¹¹⁶ Juist op dit punt had de commissie echter géén kritiek. 'Het past niet bij onze partij om dan maar een toontje lager te zingen'.¹¹⁷

Partijleider Halsema zelf kwam er bij de commissie-Van Ojik eveneens goed vanaf. De voorgaande anderhalf jaar was er tot haar woede behalve op haar politieke koers, ook kritiek geweest op haar persoon. Zo zou ze niet goed passen bij een linkse partij omdat ze ‘kakkineus’ overkwam en als een klassieke vvd’er met een aardappel in de keel sprak.¹¹⁸ Van der Lans had zelfs gesuggereerd dat ze in de politiek niet op haar plaats was omdat ze door haar intellectualisme overkwam als ‘dat betweterige meisje dat heel vaak bij de interruptiemicrofoons is te vinden’.¹¹⁹ In het rapport was daar niets van terug te vinden. ‘Femke Halsema heeft de verwachtingen die GroenLinks van zijn lijsttrekker mag hebben, meer dan waargemaakt. Ze was goed zichtbaar in de media en op straat, scherp in het debat en ze is het boegbeeld van het door GroenLinks gekozen profiel. [...] Dat de verkiezingsuitslag tegenviel lag niet aan haar.’¹²⁰

Zin in de toekomst

Veel kritische noten in *Scoren in de linkerbovenhoek* leken rechtstreeks te zijn overgenomen uit het manifest van Kritisch GroenLinks. De groep begroette het rapport dan ook met instemming. Alleen de kritiek dat de verschillen met de sp en de PVDA te weinig waren benoemd, beviel haar niet: GroenLinks moest volgens de oppositionelen wel degelijk blijven streven naar een links kabinet.¹²¹ In de media werd het positieve oordeel over Halsema benadrukt.¹²² Die was het echter met essentiële onderdelen van de evaluatie oneens. Volgens haar verklaarde de commissie de verkiezingsnederlagen ten onrechte uit fouten die de partij zou hebben gemaakt. Ze vond het nog steeds ‘een prestatie van formaat dat GroenLinks in 2006 zijn verlies zo had weten te beperken’. Ook was ze het er niet mee eens dat GroenLinks ver in de linkerbovenhoek moest blijven zitten.¹²³

Niettemin had het rapport een pacificerende werking.¹²⁴ Nu de grieven waren vastgelegd, kon de partij verder met het Toekomstproject, zoals het debat over beginselen, organisatie en strategie werd genoemd. Onder leiding van een tweede commissie-Van Ojik ging het project in september 2007 van start met het weekend ‘Discussie in de Tent’ op landgoed Ginkelduin bij Leersum. Er kwamen meer dan duizend bezoekers op af. In de maanden daarna werd op regionale bijeenkomsten met nog eens duizenden leden gesproken. Ook prominenten van buiten werden bij de partijdiscussie betrokken. Zo hield Europees fractieleider van de Groenen en icoon van de jaren zestig Daniel Cohn-Bendit een toespraak tijdens de Discussie in de Tent, gaven oud-vvd-leider Hans Dijkstal en oud-cnv-voorzitter Doekle Terpstra advies in ‘brieven aan GroenLinks’ en deden ser-voorzitter Alexander Rinnooy Kan en directeur Paul Schnabel van het Sociaal en Cultureel Planbureau mee aan een debatdag in de Haagse Hogeschool.

De discussies met de leden over de verkiezingsnederlaag en de uitgangspunten leidden ertoe dat het ongenoegen wegebde en de interne kritiek geleidelijk verdampte. Van Kritisch GroenLinks werd niet al te veel meer vernomen. Het

Toekomstproject werd op 22 november 2008 afgesloten met het toekomstcongres, waarop een nieuw programma van uitgangspunten werd vastgelegd. Ten opzichte van de versie uit 1991 liet het nieuwe programma een ontwikkeling zien naar een meer gematigde, vrijzinnige oriëntatie.¹²⁵ Tekenend voor de ontwikkeling van de straat naar de staat was dat in de uitgangspunten opgenomen werd dat GroenLinks compromisbereid was: 'Het politieke compromis is een onderdeel van het democratisch besluitvormingsproces. GroenLinks loopt daar niet voor weg.'¹²⁶ De partij verwijderde zich ook verder van het socialisme. In plaats van 'een sturende economie' en 'globale planning', zoals in 1991, koos GroenLinks voor 'een overheid die borg staat voor het publieke belang'.¹²⁷ Nivellering was als doel verdwenen. De partij was voor 'een rechtvaardige inkomensverdeling', 'sociale rechtvaardigheid' en 'een solidaire samenleving', maar legde het accent op 'emancipatie', 'zelfontplooiing' en 'kansen'.¹²⁸ GroenLinks definieerde zich duidelijker dan in 1991 als groene partij. Volgens uitgangspunt 1 moest de economie 'altijd in dienst van het milieu en het welzijn en geluk van de mens [staan]. Waar deze geschaad worden door voortgaande economische groei kiezen we voor krimp'. Behalve de nieuw geformuleerde uitgangspunten en daarvan afgeleide politieke prioriteiten presenteerde GroenLinks ook een nieuwe motto, 'Zin in de toekomst', en een beeldmerk met een opkomende zon. Beide moesten vooruitgangsgeloof en vernieuwingsgezindheid uitdragen.

Ten slotte werd de partijorganisatie aangepast. De belangrijkste wijziging was dat het Strategisch Beraad zijn formele bevoegdheden verloor. Ook kreeg het orgaan, dat voor de critici van Halsema en haar entourage symbool had gestaan voor de ongecontroleerde concentratie van macht binnen de partij, een andere naam: stuurgroep Strategie en Campagnes. Deze stuurgroep werd net als het Strategisch Beraad vóór 2005 een afstemmingsorgaan tussen het partijbestuur, de Eerste Kamerfractie, de Tweede Kamerfractie, de Europese fractie, het wetenschappelijk bureau, het partijbureau en de campagneleider. Anders dan het Strategisch Beraad kon de stuurgroep de Tweede Kamerfractie en het partijbestuur niet *overrulen*. De Tweede Kamerfractie als geheel besliste weer over bijvoorbeeld de strategie bij kabinetsformaties, en het partijbestuur ging weer over het campagnebudget.¹²⁹

Breuk met het radicale actieverleden

Ook op een andere manier presenteerde GroenLinks zich in deze jaren als een gematigde partij, namelijk door nadrukkelijk afstand te nemen van de radicale actiemethoden uit het verleden. GroenLinks en haar moederpartijen hadden zich altijd van gewelddadige actievormen gedistantieerd, maar in de PSP, de PPR en de CPN had ook grote sympathie bestaan voor buitenparlementaire acties en burgerlijke ongehoorzaamheid.¹³⁰ Sommigen onderschreven het adagium 'deze rechtsstaat is de onze niet' van de radicale kraakbeweging. De jongerenorganisatie van de PSP

wees destijds gewelddadige acties 'niet bij voorbaat af'.¹³¹ Leden van klein-linkse partijen waren betrokken bij krakersgeweld en bij blokkadeacties en bezettingen van de antikernenergiebeweging.

Vooraf na de moord op Fortuyn begon het verleden GroenLinks te achtervolgen. Op internetfora gebruikten sympathisanten van Fortuyn kwalificaties als 'misdadige partij' en 'terroristenpartij'.¹³² De onderzoeksjournalist Peter Siebelt schreef boeken waarin hij beweerde dat GroenLinks behoorde tot de bovenlaag van een netwerk waarvan tevens 'ondergrondse cellen' als het Dierenbevrijdingsfront en de terreurgroep RaRa deel uitmaakten.¹³³ Ook *De Telegraaf* en *Elsevier* brachten GroenLinks in verband met illegale activiteiten. In *HP/De Tijd* werden vragen gesteld bij het 'bloedrode verleden' en 'de huiveringwekkende kilheid' van ex-partijleider Paul Rosenmöller.¹³⁴ De verdenkingen concentreerden zich echter vooral op het Moluks-Nederlandse Eerste Kamerlid Sam Pormes en het Tweede Kamerlid Wijnand Duyvendak.

Pormes trad in juni 2001 toe tot de Eerste Kamer als opvolger van Pitstra.¹³⁵ Kort daarna, op 11 september, schreef *De Telegraaf* dat hij jarenlang in de top-vijftien had gestaan van personen die in de gaten werden gehouden door de Landelijke Bijstandsgroep Terreurbestrijding.¹³⁶ Ook zou Pormes betrokken zijn geweest bij Molukse gijzelingsacties en zeven maanden gevangen hebben gezeten voor een aanslag op een politie-auto in zijn woonplaats Assen in 1982. Pormes zou die middag op een persconferentie uitleg geven, maar de bijeenkomst was nauwelijks begonnen toen zich in New York een vliegtuig in een van de Twin Towers boorde. De aanwezige journalisten verlieten de zaal en voor Pormes was geen belangstelling meer, al schreef *De Telegraaf* een paar weken later nog dat hij jarenlang onterecht een ww-uitkering had genoten.¹³⁷ Mogelijk werd Pormes gered door de aanslagen in Amerika, maar op den duur droegen die juist bij tot zijn val.¹³⁸ In 2005 doken opnieuw verhalen over hem op. Pormes zou in 1976 in Zuid-Jemen met leden van de Rode Jeugd en de Duitse terreurbeweging Rote Armee Fraktion (RAF) hebben meegedaan aan een guerrillatraining.¹³⁹ Het partijbestuur van GroenLinks besloot hiernaar onderzoek te laten doen nadat *HP/De Tijd* een document had gepubliceerd dat de beschuldiging leek te bevestigen.¹⁴⁰ De onderzoekers concludeerden echter dat er geen harde bewijzen waren. Wel achtten ze het zeer waarschijnlijk dat Pormes in Jemen was geweest en bij de aanslag op de politie betrokken was geweest. Ook bevestigden ze dat hij 47.000 gulden had moeten terugbetalen aan uitkeringsinstantie Cadanz. Het belangrijkste was echter 'dat Sam Pormes in zijn politieke loopbaan ten aanzien van de onderzochte gedragingen niet of onvolledig openheid van zaken heeft gegeven aan GroenLinks'.¹⁴¹

Hoewel het onderzoek geen nieuwe feiten aan het licht had gebracht, zegde het partijbestuur direct na publicatie van de uitkomsten het vertrouwen in Pormes op en vroeg hem zijn zetel af te staan. Partijvoorzitter Meijer stelde dat het niet ging om strafbare feiten, maar 'om een geschiedenis van desinformatie en verhullen van het verleden'. Volgens Meijer had GroenLinks vroeger de neiging gehad dit

soort zaken met de mantel der liefde te bedekken. Dat kon niet meer: de partij was door de gegroeide angst voor terrorisme kwetsbaarder geworden.¹⁴² Ook de senaatsfractie meende dat het vertrouwen te zeer was geschonden en vroeg Pormes de eer aan zichzelf te houden.

Toen Pormes dit verzoek naast zich neerlegde en alle feiten behalve de uitkeringszaak ontkende, werd hij geroyeerd. ‘Verontruste’ partijleden richtten echter een steuncomité voor hem op. Ze stelden dat Pormes geen tijd had gekregen om zich te verdedigen. Het stak hen dat de partij zo omging met iemand met een activistisch verleden.¹⁴³ Wat Pormes eventueel had gedaan, moest worden gezien ‘in het perspectief van de tijd’.¹⁴⁴ De partijraad verklaarde op 1 april 2006 met 30 tegen 26 stemmen het royement ongegrond. Meijer zag dat als een motie van wantrouwen en trad af. De Eerste Kamerfractie zag zich nu genooddaakt tot een compromis met Pormes te komen. Dat leidde tot het besluit dat Pormes tot het najaar lid van de fractie zou blijven. Eind oktober 2006 vertrok hij.

In 2008 liet GroenLinks ook Wijnand Duyvendak vallen. Al in 1996 had *De Telegraaf* hem in verband gebracht met RaRa. Ook zou hij in 1985 hebben meegedaan aan een inbraak in het ministerie van Economische Zaken, waarbij geheime documenten met plannen voor nieuwe kerncentrales waren gestolen. Duyvendak ontkende daarbij betrokken te zijn geweest. Wel had hij meegewerkt aan de publicatie van de gestolen documenten in het actieblad *Bluf!*, waarvan hij destijds redacteur was geweest.¹⁴⁵

In augustus 2008 onthulde Duyvendak dat hij wel degelijk aan de inbraak had meegedaan. In een persbericht waarin zijn boek *Klimaatactivist in de politiek* werd aangekondigd, noemde hij de actie ‘een groot succes.’ Het weekblad *Elsevier* zette het nieuws op zijn website en voegde eraan toe dat Duyvendak ook altijd had ontkend dat hij iets met RaRa te maken had gehad.¹⁴⁶ Het leidde de volgende dag tot een stortvloed aan publiciteit. Partijleider Halsema, die zich bij de affaire-Pormes afzijdig had gehouden, besloot direct in te grijpen. Uit de affaire-Singh Varma had ze geleerd dat ze niet mocht vluchten en uitstellen: ‘Als iets je beangstigt, moet je denken: kop d’r veur en dan d’r deur.’¹⁴⁷ Na de eerste publicatie van *Elsevier* had ze nog gehoopt dat de rel zich zou beperken tot de rechtse media. Nu duidelijk was dat dit niet het geval was, vond ze snel handelen geboden. Die avond gaf ze met partijvoorzitter Henk Nijhof en Duyvendak een persverklaring uit. Duyvendak nam afstand van ‘de actiemiddelen van 23 jaar geleden’ en stelde dat acties binnen de grenzen van de wet moeten blijven. Halsema en Nijhof, die in 2006 Meijer was opgevolgd, voegden eraan toe dat ze al op de hoogte waren geweest omdat Duyvendak tegenover GroenLinks altijd open kaart had gespeeld.¹⁴⁸

Een dag later zei Duyvendak in het televisieprogramma *Nova* dat hij zich de haren wel uit het hoofd kon trekken dat hij het verhaal van de inbraak zonder context had verteld. Zo was de indruk ontstaan dat hij er trots op was, maar hij nam er juist afstand van en zag in dat veranderingen het best konden worden bereikt langs de parlementaire weg. Het optreden in *Nova* moest de zaak sussen,

maar Duyvendak bereikte het tegendeel doordat excuses maar moeizaam over zijn lippen kwamen en hij de indruk wekte dat hij illegale acties slechts verwierp omdat ze minder effectief zouden zijn.¹⁴⁹ Na een nieuwe dag vol negatieve publiciteit nam Halsema afstand van hem. Ze noemde de onhandige manier waarop hij zijn inbraak had onthuld een fout, die schadelijk was voor hem en voor GroenLinks. Hij mocht lid van de Kamerfractie blijven, maar moest werken aan ‘herstel van de deuk in zijn geloofwaardigheid’.¹⁵⁰

De zaak leidde tot boosaardige commentaren, niet alleen in rechtse media, maar ook in *de Volkskrant*. In een hoofdredactioneel commentaar noemde deze krant GroenLinks ‘een reclasseringsinstelling voor politieke delinquenten [...] GroenLinks zou het voorbeeld van de CPN en de SP moeten volgen en beroepshistorici moeten inschakelen om in het reine te komen met een schimmig verleden’.¹⁵¹ Binnen de partij ontstond juist beroering omdat Duyvendak te veel afstand zou nemen van zijn verleden en Halsema hem niet genoeg zou beschermen. Niet alleen leden van de linkervleugel, zoals De Wilt en Platvoet, uitten hun ongenoegen, ook Lagendijk en de gewezen studentenleider Maarten van Poelgeest vonden dat er te hard werd geoordeeld over de acties uit de jaren tachtig.¹⁵²

Een week na zijn onthulling kregen Duyvendak en *NRC Handelsblad* een open brief van George Verberg, voormalig topman van de Gasunie. Verberg schreef dat Duyvendak nóg een onwaarheid verborg. Het Kamerlid had naar eigen zeggen geweld altijd afgewezen, maar *Bluf!* had na de inbraak bij het ministerie namen en privé-telefoonnummers gepubliceerd van ambtenaren die zich met kernenergie bezighielden. Het blad had de lezers opgeroepen hun rust te verstoren. Een van die ambtenaren was Verberg zelf geweest. Kort na de oproep in *Bluf!* was geprobeerd zijn huis in brand te steken. Terwijl hij op dienstreis was, was zijn vrouw meermalen in het holst van de nacht gebeld. De beller had soms een dreigende stilte laten vallen, dan weer gezegd ‘die man van jou krijgen we nog wel’. Zijn gezin had er nog jaren last van gehad. ‘U hebt succes gehad met uw poging tot terroriseren.’¹⁵³

Nadat *NRC Handelsblad* Verbergs brief had gepubliceerd, maakte Duyvendak bekend dat hij terugtrad als Kamerlid. Hij was zich ‘rot geschrokken’. Van de poging tot brandstichting had hij niets geweten.¹⁵⁴ Halsema zei dat ze Duyvendaks besluit betreurde, maar achtte zijn vertrek onvermijdelijk, want ‘elke suggestie dat GroenLinks omwille van haar idealen ruimte geeft aan wetsovertredingen die bij anderen worden veroordeeld, moet met kracht worden weersproken’. Ze noemde de bereidheid van Duyvendak om zich voor zijn verleden te verantwoorden ‘uitzonderlijk’. Gezamenlijk riepen ze anderen uit het actiewezen van de jaren tachtig op om ook verantwoording af te leggen.¹⁵⁵

Daarmee was, ruim een week na het begin van de affaire, de angel eruit. De discussie over de grenzen van buitenparlementaire acties sudderde nog even door. Zo noemde Lagendijk het volstrekt ‘ahistorisch om met de opvattingen en standpunten van nu een actie als die inbraak bij Economische Zaken zo hard weg te zetten’.¹⁵⁶ Maar al snel was het rumoer gedoofd. Waar de affaire-Singh Varma Rosenmöller had beschadigd, was Halsema sterker uit de affaire-Duyvendak

gekomen. Ze had GroenLinks geprofileerd als een partij die afrekende met de duistere kanten van het actieverleden en pal stond voor de rechtsstaat. Daarbij hielp het dat ze zelf altijd sterk rechtsstatelijk gedacht had. Daarmee, en met het ineenschrompelen van de linkse interne oppositie, was GroenLinks meer dan ooit klaar voor het nemen van regeringsverantwoordelijkheid.

Geluk!

Net als Duyvendak liet Halsema in 2008 in de Tweede Kamer vaak verstek gaan omdat ze een boek schreef. Bijna het hele jaar werkte ze aan *Geluk! Voorbij de hyperconsumptie, haast en hufterigheid*. Het was 'een politieke therapie'. Voor ze eraan begon, voelde ze zich lange tijd gedeprimeerd door de plathheid van de politiek en dacht ze dat er voor iemand als zij in de Haagse politiek eigenlijk geen plaats was.¹⁵⁷ Door een boek te schrijven, wilde ze afstand nemen. Ook moest het boek helpen om het technocratische imago van GroenLinks weg te nemen.¹⁵⁸ Ze kreeg er ondersteuning voor vanuit het wetenschappelijk bureau. Directeur Snels droeg alle relevante literatuur aan en zat dagenlang met haar op zijn kamer aan de teksten te werken.¹⁵⁹ Het leidde tot een ambitieuze analyse van de moderne wereld, waarin Halsema een aanval deed op 'de dominante politiek-ideologische opvattingen over economie, mens en staat' en 'een alternatieve route naar individueel en gezamenlijk geluk' uitzette.¹⁶⁰ Daarbij benadrukte ze dat de staat zich niet met het privéleven mag bemoeien, maar wel de publieke voorwaarden voor een gelukkig leven dient te scheppen.

Volgens Halsema stond het moderne leven in het teken van 'hyperconsumptie'. Deze voortdurende begeerte naar nieuw bezit werd volgens haar aangejaagd door het kapitalisme en de politiek, die zich sinds de jaren tachtig eenzijdig richtte op economische groei. De 'ideologie van het consumentisme' doordrong ook de publieke sfeer, waar kostenefficiëntie en marktwerking boven kwaliteit werden gesteld. De ongebreidelde drang naar materiële voorspoed ging gepaard met toenemende inkomensongelijkheid, druk op het milieu en 'publieke armoede'. Ook leidde de *ratrace* naar bezit tot haast en stress en tot verharding van de omgangsvormen. Conservatieven gaven het individualisme de schuld, maar volgens Halsema hing de toegenomen hufterigheid samen met de consumptiecultuur. De 'doorgeschoten consumentensoevereiniteit' van de klant die waar voor zijn geld wil ('ik wil alles en ik wil het nu'), was doorgedrongen tot in alle uithoeken van de samenleving.¹⁶¹ Het wierp bijvoorbeeld ook licht op de criminaliteit van Marokkaanse jongens. Voor hen waren 'snelle behoeftebevrediging, het opbieden tegen elkaar en *fun* de belangrijkste maatstaven'. Daarmee stond hun gedrag 'in het hart van de moderne consumptiecultuur'.¹⁶²

Halsema stelde dat ten bate van 'een duurzame en solidaire economie' het Bruto Binnenlands Product als graadmeter van groei moest worden vervangen door het zogeheten 'Bruto Nationaal Geluk'. Ze vond dat er genoeg onderzoek naar deze

alternatieve graadmeter was gedaan om hem van de studeerkamer naar de politiek te verplaatsen. ‘De eerste stap die we kunnen zetten is om onze regering en nationale rekenmeesters te dwingen om uitblijvende investeringen in milieu en onderwijs te verrekenen met de economische groei.’¹⁶³

Aan het slot van haar boek deed Halsema concrete voorstellen ‘om de koers van onze samenleving op de lange termijn te verleggen’.¹⁶⁴ Veel ervan deed denken aan de sociaaldemocratie van de jaren zeventig: inkomensnivellering, investeringen in onderwijs, cultuur en openbaar vervoer, minder bureaucratische controle enzovoort. Het boek werd een week voor het toekomstcongres gepubliceerd. De publiciteit viel tegen, maar een belangrijk doel was bereikt: Halsema had het gevoel dat ze dankzij het schrijven haar autonomie had herwonnen. Ze had weer zin in de politiek.¹⁶⁵

Klaar voor de regeringsmacht

Vanaf november 2008 was GroenLinks in de *winning mood*. Op het toekomstcongres verwees Halsema naar het feit dat GroenLinks achttien jaar was geworden: ‘zeker nu wij volwassen zijn, zijn we klaar voor de regeringsmacht’.¹⁶⁶ De partij droeg vanaf dat moment met grote eensgezindheid uit dat ze wilde regeren; een tegengeluid ontbrak. Het verlangen naar regeringsmacht werd gevoed door het formatietrauma van 2006-2007, maar ook door lokale ervaringen. Mede dankzij de grote winst van de PVDA bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 was het aantal wethouders van GroenLinks fors gestegen. Veertig procent van de bevolking viel onder een lokaal bestuur waarin GroenLinks vertegenwoordigd was. Uit een enquête onder de wethouders en raadsleden van GroenLinks bleek in 2009 een sterke gerichtheid op bestuursverantwoordelijkheid.¹⁶⁷ Ook waar GroenLinks in de oppositie zat, vond een grote meerderheid dat de partij het best tot haar recht kwam in het college.

Onder invloed van de economische recessie leek ook het politieke klimaat voor GroenLinks ten goede te keren. In december 2008 pleitte Halsema in een Kamerdebat over de kredietcrisis voor een *Green Deal*, een plan om de economische crisis en de klimaatcrisis tegelijk aan te pakken. Het idee was die zomer gelanceerd door de Britse New Economic Foundation, naar analogie van de New Deal waarmee de Amerikaanse president Roosevelt de depressie van de jaren dertig had bestreden. De New Green Deal voorzag in overheidsinvesteringen in duurzame energie, het scheppen van ‘groene’ banen, vergroening van belastingstelsels en verscherpt toezicht op de financiële sector. Halsema stelde zich achter een Europese Green Deal en bepleitte voor Nederland onder meer een ‘fiscale klimaataftrek’ ter bevordering van ‘duurzaam consumeren’.¹⁶⁸

In maart 2009 werden de eerste voorstellen gevolgd door een gedetailleerd en doorgerekend plan in de traditie van Vendrik. Deze *Green Deal 2.0* was ontwikkeld door Sap, die de Kamerzetel van Duyvendak had overgenomen. Sap werd gezien

als de nieuwe ster van GroenLinks; de parlementaire pers riep haar later dat jaar uit tot het politieke talent van het jaar. De *Green Deal* speelde ook een rol in de campagne voor de Europese verkiezingen, die op 4 juni 2009 werden gehouden. De leden kozen per referendum Judith Sargentini – de fractievoorzitter in de Amsterdamse gemeenteraad – tot lijsttrekker; Buitenweg en Lagendijk waren niet meer beschikbaar. GroenLinks profileerde zich als een uitgesproken Europees gezinde partij en zocht voor het eerst de confrontatie met de SP. Twee jaar eerder had Kritisch GroenLinks de partijtop verweten dat ze de eurosceptis onder de achterban negeerde; nu bleef protest uit.¹⁶⁹ De campagne leverde de eerste verkiezingszege in tien jaar op en tevens de eerste zege met Halsema als partijleider. In het Europees Parlement ging GroenLinks van twee naar drie zetels (zie tabel 4 in de bijlage).

Opmerkelijk bij deze verkiezingen waren vooral de winst van de populistische, tegen de islam gerichte Partij voor de Vrijheid (PVV) van Geert Wilders en het herstel van D66, dat in 2006 bijna uit de Tweede Kamer was verdwenen maar nu meer stemmen kreeg dan GroenLinks. Bij GroenLinks was D66 lange tijd nauwelijks serieus genomen. D66 werd gezien als een partij zonder toekomst, die door haar deelname aan het tweede kabinet-Balkenende (in de jaren 2003-2006) een voorportaal van de VVD was geworden. Nu D66 terug was, besloot GroenLinks haar als bondgenoot te omarmen, maar tegelijk te benadrukken dat D66 het wel erg moest hebben van één issue: de strijd tegen Wilders. Volgens GroenLinks was Halsema in debatten met Wilders altijd bij de interruptiemicrofoon te vinden, samen met D66-leider Alexander Pechtold, maar had de partij veel meer te bieden en was ze op sociaaleconomisch gebied linkser; op dat punt was D66 ‘VVD Light’.¹⁷⁰

GroenLinks probeerde nu ook minder ver in de linkerbovenhoek te gaan zitten. De kiezers moesten overtuigd worden met een gematigde toon. Mede daarom voerde GroenLinks terughoudend oppositie tegen het kabinet van CDA, PVDA en ChristenUnie. Halsema viel de regeringscoalitie vooral aan op haar besluiteloosheid. De Kamerfractie gaf tijdens de algemene beschouwingen van 2009 geen steun aan een motie van wantrouwen van de VVD. Een deel had er wel voor gevoeld, maar de meerderheid vond dat het alleen kon als er een duidelijke aanleiding was. ‘Nu wegsturen, betekent nogal wat, zeker in deze crisistijd.’¹⁷¹

Klaar voor de toekomst

Het laatste kabinet-Balkenende ging in de vroege ochtend van 20 januari 2010 aan interne verdeeldheid ten onder. Het kabinet ging demissionair door, zonder de PVDA. Voor 9 juni werden vervroegde Tweede Kamerverkiezingen uitgeschreven. Twee weken na de val van het kabinet maakte Halsema in het televisieprogramma *De wereld draait door* bekend dat ze nog één keer lijsttrekker wilde worden. Ze wilde er dolgraag bij zijn als GroenLinks zou gaan oogsten. Ze zou dan geen minister worden, maar de partij vanuit de Tweede Kamer blijven leiden.¹⁷²

Omdat het haar vierde termijn werd, moest ze het congres om dispensatie vragen. Dat was natuurlijk geen probleem: Halsema was populairder dan ooit en had zich ontwikkeld tot ‘de favoriet van de linkse kiezers’.¹⁷³ In april werd nog eens onderstreept hoezeer ze was gegroeid toen ze de Thorbeckeprijs voor welsprekendheid kreeg. De jury onder leiding van oud-Kamervoorzitter Frans Weisglas constateerde dat ze de boosheid en verontwaardiging uit haar beginjaren had leren beheersen. ‘Met een mix van gespeelde boosheid, creativiteit en werkelijke charme weet zij haar tegenstanders in de hoek te drijven.’ Ook het humorloze imago was ze kwijt. Ze kon het opbrengen ‘haar eigen positie en rol te relativieren’.¹⁷⁴

De kandidatencommissie onder leiding van Marijke Vos schoof achter Halsema een gemêleerd gezelschap naar voren met kandidaten uit het maatschappelijke middenveld. Bij het blok voor de plaatsen twee tot en met vijf waren er twee uit de milieubeweging: Liesbeth van Tongeren van Greenpeace en Jaap Dirkmaat, oprichter en jarenlang voorzitter van de vereniging Das & Boom en de daaruit voortgekomen Vereniging Nederlands Cultuurlandschap. Interessant was dat ook het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV), dat tot dan toe alleen politici leverde voor het CDA, twee kandidaten voor verkiesbare plaatsen leverde. Jesse Klaver, voorzitter van CNV Jongeren en voormalig voorzitter van Dwars, was kandidaat voor de eerste vijf plaatsen. Waarnemend CNV-voorzitter Bert van Boggelen dong mee voor plaats zes tot en met tien.

Het verkiezingscongres, op 18 april, trok zich echter weinig van de voordrachten aan. Een oproep van Vos om haar adviezen niet helemaal te negeren, leverde slechts boegeroep op.¹⁷⁵ Sap werd met grote meerderheid op de tweede plaats gekozen. Daarna volgden alle andere zittende Kamerleden die een nieuwe termijn wilden: Dibi, Peters en Van Gent, die net als Halsema dispensatie kreeg. Pas daarna kwamen Van Tongeren op zes en Klaver op zeven. Van Boggelen en Dirkmaat vielen buiten de eerste tien plaatsen.

Bij het vaststellen van het verkiezingsprogramma *Klaar voor de toekomst* was het congres aanzienlijk volgzamer. De programmacommissie onder leiding van Buitenweg had zich geconcentreerd op ‘duurzame economische oplossingen’.¹⁷⁶ Net als in 2006 pleitte GroenLinks voor een groen, sociaal en tolerant land. *Vrijheid eerlijk delen* lag ook ten grondslag aan het nieuwe programma. De verkorting van de ww en de vereenvoudiging van het ontslagrecht leverden nu geen probleem op.

Op het verkiezingscongres werd ook de verkiezingsposter gepresenteerd: een groot portret van Halsema, dat leiderschap moest uitstralen. Halsema was afgebeeld naar het voorbeeld van de Duitse Bondskanselier Angela Merkel en de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Hillary Clinton: een serieus en vastberaden kijkende vrouw, zakelijk gekleed in grijs en wit.¹⁷⁷

De gehele campagne liet Halsema een grote regeerbelustheid zien. Ze presenteerde zich daarbij als bondgenoot van PVDA-lijsttrekker Job Cohen (die Bos was opgevolgd) en D66-lijsttrekker Pechtold. Ze wilde een ‘zo progressief mogelijk kabinet’,

met in elk geval de PVDA en D66. Welke partijen daar nog meer bij hoorden, werd niet duidelijk.¹⁷⁸ Halsema zei dat ze de SP wel als derde partner zag zitten, maar erg geloofwaardig kwam dat niet over. Een coalitie met de SP was onwaarschijnlijk omdat D66 die partij er niet bij wilde hebben en Halsema vond dat de SP alleen kon meeregeren als ze minder behoudzuchtig zou worden. Het betekende in feite dat voor een parlementaire meerderheid de VVD of het CDA nodig zou zijn. Het CDA sprak vanaf 31 mei een voorkeur uit voor een kabinet met VVD, D66 en GroenLinks. Maar doordat de christendemocraten ook een nieuw kabinet met de PVDA vrijwel uitsloten, leek het onwaarschijnlijk dat GroenLinks met het CDA zou gaan regeren. Bovendien had D66 een zeer uitgesproken voorkeur voor Paars-plus en wakte Halsema de indruk dat ze daar ook wel voor zou voelen.

GroenLinks had in de aanloop naar de verkiezingen een grote aantrekkingskracht. Het ledental, dat in het moeilijke jaar 2007 flink was gedaald, nam in de eerste vijf maanden van 2010 met 3400 toe tot een nieuw record van 24.200. In de peilingen schoot GroenLinks minder op. In de eerste weken van 2010 klom de partij naar elf à veertien zetels, maar de komst van Cohen als PVDA-lijsttrekker wierp GroenLinks terug tot rond de tien zetels. Zoals altijd vreesde de partij de neiging bij linkse kiezers om strategisch te stemmen. De schade leek de laatste drie weken voor de verkiezingen mee te gaan vallen, omdat de VVD een flink gat met de PVDA sloeg. Maar op de laatste dag tekende zich in de peilingen toch een nek-aan-nekrace af. In het slotdebat leidde het tot een vinnige confrontatie tussen Halsema en Cohen. Halsema slingerde de PVDA-aanvoerder bij aanvang van het debat in het gezicht dat de vraag welke partij de grootste zou worden een kunstje was om kiezers naar de sociaaldemocraten te lokken. 'Het is net als in 2006: de mensen moesten kiezen tussen Bos en Balkenende en ze kregen allebei.'¹⁷⁹ Cohen zei echter dat een progressieve coalitie alleen tot stand kon komen als de kiezers de PVDA tot de grootste partij maakten.

Op de verkiezingsavond, 9 juni, bleek dat GroenLinks toch had gewonnen. Aanvankelijk leek de partij de recordscore uit 1998 te evenaren. De stemming onder de leden in perscentrum Nieuwspoor was euforisch. Minutenlang werd er 'Femke, Femke' gescandeerd. Een geëmotioneerde Halsema sprak van 'een fantastische en ongelooflijke overwinning'. Met deze uitslag was het 'nauwelijks nog mogelijk om GroenLinks te passeren'.¹⁸⁰ Uiteindelijk kreeg GroenLinks niet elf, maar tien zetels (zie tabel 3 in de bijlage). Dat deed echter niets af aan het gevoel dat de partij op de drempel van de regeringsmacht stond.

Paars-plus

De verkiezingsuitslag wees op een ingewikkelde formatie. De PVDA, D66 en GroenLinks wilden een onderzoek naar een coalitie van hun partijen met de VVD – Paars-plus dus –, maar de liberalen, die met één zetel meer dan de PVDA de grootste partij waren geworden, hadden een voorkeur voor een coalitie met het

CDA en de PVV. VVD-leider Mark Rutte had een harde campagne tegen links gevoerd en de meeste van zijn kiezers moesten niets hebben van Paars-plus. Voor de kiezers van GroenLinks was een coalitie met de VVD geen probleem: volgens opiniepeiler Maurice de Hond zou slechts één procent negatief reageren als GroenLinks zou meedoen met Paars-plus. Maar de VVD zou bijna een derde van haar kiezers verliezen als ze met PVDA, D66 en GroenLinks zou gaan regeren.¹⁸¹

Toch leek Rutte daar na ruim drie weken voor te kiezen. Nadat het CDA een rechts kabinet met de PVV voorlopig had geblokkeerd, besloten Rutte, Cohen, Pechtold en Halsema om Paars-plus serieus te onderzoeken. Onder de VVD-kiezers was de weerzin onverminderd groot. Volgens De Hond vond zeventig procent dat Rutte moest blijven streven naar een kabinet met CDA en PVV. Slechts acht procent wilde dat Paars-plus er zou komen.¹⁸² Daar stond tegenover dat er tussen de hoofdrolspelers 'chemie' leek te zijn. Driekwart jaar eerder was het tijdens een reis van de fractievoorzitters naar Suriname opgevallen dat Rutte, Pechtold en Halsema het goed met elkaar konden vinden. Het leidde tot speculaties over 'een liberale coalitie'.¹⁸³ Tijdens de kabinetsformatie leek het ook tussen de oudere Cohen en het drietal goed te lopen.

Halsema had uit de vorige formatie de les getrokken dat zij de onderhandelingen niet moest afbreken. Met Cohen en Pechtold sprak ze af dat zij in geen geval zouden opstappen.¹⁸⁴ De VVD wilde achttien miljard euro bezuinigen; zonder lastenverzwaringen, kilometerheffing en aantasting van de hypotheekrenteaftrek. Alleen al op inhoudelijke gronden zou het een hels karwei worden om het eens te worden. Maar de onderhandelaars van GroenLinks waren vastbesloten om de formatie te laten slagen. Halsema vormde een formatieteam met Vendrik, Sap, partijvoorzitter Nijhof, voorzitter van de Eerste Kamerfractie Tof Thissen en Snels, die Van der Lee was opgevolgd als hoofd-voorlichting van de Tweede Kamerfractie. Dit gezelschap zag de formatie als een intellectuele uitdaging, die met creativiteit en onorthodoxe maatregelen tot een goed eind gebracht moest kunnen worden. GroenLinks besloot in te stemmen met achttien miljard aan bezuinigingen op drie voorwaarden: de economie moest worden vergroend, de werkgelegenheid moest toenemen en de inkomensverschillen mochten niet groter worden. Die aanpak leek perspectief te bieden. Er leek bijvoorbeeld een deal in zicht waarbij GroenLinks zou afzien van de kilometerheffing en de VVD akkoord zou gaan met vergroening van het belastingstelsel. Ook bij de bezuinigingen kwamen de partijen verrassend ver.¹⁸⁵

In de tweede week verliepen de onderhandelingen moeizamer, volgens Halsema omdat de PVDA de confrontatie zocht met de VVD.¹⁸⁶ Op vrijdag 16 juli sloeg de stemming om. De dag erna kreeg Rutte tijdens overleg met de top van de VVD toestemming om verder te onderhandelen. De maandag erna sloeg hij 'piketpaaltjes' bij de bezuinigingen, de hypotheekrenteaftrek en de kilometerheffing.¹⁸⁷ Een akkoord leek ver weg. Op dinsdagmiddag stelden de informateurs de vraag of verder onderhandelen nog zin had. Rutte beantwoordde die vraag met 'nee'. Tot verbijstering van Halsema en Pechtold zei daarna ook Cohen dat hij er niet meer

in geloofde. Pechtold wilde de handdoek niet in de ring gooien. Halsema sloot zich daarbij aan en riep Rutte op om 'David Cameron te worden', de Britse conservatieve premier die een paar weken eerder vlot een coalitie met de liberaal-democraten had weten te sluiten door enkele taboes van zijn partij te doorbreken. Halsema vroeg Rutte eenzelfde moedige stap te zetten en zo van oppositiepoliticus premier te worden. De vvd-leider zei volgens Halsema dat hij haar oproep waardeerde en dat hij haar zou missen, maar dat het zijn opvatting niet zou wijzigen.¹⁸⁸

GroenLinks zonder pvda?

In het vervolg van de formatie probeerde Halsema een rechts kabinet met gedoogsteun van de pvv te voorkomen. De door sp-leider Emile Roemer voorgestelde variant (links met het cda) was volgens haar irreëel. In plaats daarvan probeerde ze het cda te winnen voor de variant waarvoor die partij zich in de verkiezingscampagne zelf had uitgesproken, maar die daarna uit beeld was geraakt: cda, vvd, d66 en GroenLinks. Omdat deze partijen geen meerderheid hadden, moest bovendien de ChristenUnie erbij. De Kamerfractie van GroenLinks was het unaniem met dit initiatief eens. Halsema stelde Cohen ervan op de hoogte dat ze ging proberen een kabinet zonder de pvda tot stand te brengen. Ze had er op 17 augustus een lang gesprek over met de christendemocratische minister Ernst Hirsch Ballin, die vervolgens zijn partijgenoten Maxime Verhagen en Ab Klink, die over een nieuw kabinet onderhandelden, ervoor probeerde te interesseren en het idee daarna ook aan partijvoorzitter Henk Bleker voorlegde. Halsema en Hirsch Ballin hadden nog meermalen contact, maar op hun voorstel kwam nooit een reactie.

Halsema hintte in de openbaarheid een aantal keren op de mogelijkheid van een kabinet zonder pvda en zonder pvv. Zo zei ze op 7 september in de Tweede Kamer dat GroenLinks geen enkele barrière opwierp 'met uitzondering van de pvv tegen andere mogelijke coalities die gebaseerd zijn op meerderheden, op redelijkheid, op samenwerking en op de bereidheid om grote economische en sociale hervormingen ter hand te nemen'.¹⁸⁹ Ze onthulde echter pas op 13 oktober, een dag voor de installatie van het kabinet-Rutte, dat ze met Hirsch Ballin actief had gestreefd naar zo'n hervormingsgezinde coalitie zonder de pvv maar ook zonder de pvda.¹⁹⁰ Mogelijk had ze het cda onder druk kunnen zetten als ze dit eerder in de openbaarheid had gebracht, maar daarvoor ontbrak de steun van Pechtold en partijleider André Rouvoet van de ChristenUnie.¹⁹¹

Slot

Toen Femke Halsema in november 2002 partijleider van GroenLinks werd, was de positie van de partij in korte tijd dramatisch verslechterd. GroenLinks zat sinds de moord op Fortuyn in het defensief. Bij de verkiezingen van januari 2003 verloor

zij twee zetels. Dat viel nog mee, maar GroenLinks dreigde vervolgens als derde linkse oppositiepartij gemarginaliseerd te raken. Om daaraan te ontkomen, en om tegenwicht te bieden aan het heersende conservatisme in de politiek, trachtte Halsema GroenLinks te profileren als een vrijzinnige en hervormingsgezinde partij, die het individu centraal stelde. Vooral haar plannen voor de hervorming van de verzorgingsstaat leidden echter tot verzet van de linkervleugel. De koerswijziging kon bovendien bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 een nieuwe nederlaag niet voorkomen. Hierdoor, en door de wijze waarop Halsema zichzelf bij de daaropvolgende kabinetsformatie buitenspel zette, zwol de kritiek op haar leiderschap aan. Haar positie kwam toch niet in gevaar, mede doordat degenen die kritiek hadden op haar optreden in de formatie het eens waren met de hervormingsgezinde koers, en degenen die zich afzetten tegen haar 'neoliberalisme' geen moeite hadden met het afhaken in de formatie.

De kritiek op Halsema verdampte tijdens de discussies binnen GroenLinks over de verkiezingsnederlagen en de beginselen in de jaren 2007-2008. De partij stelde nieuwe uitgangspunten vast en rekende definitief af met het radicale activisme. Bij de Europese verkiezingen van 2009 hoorde GroenLinks voor het eerst in tien jaar tot de winnaars. Na de val van het kabinet-Balkenende in 2010 werd een campagne gevoerd die sterker dan ooit was gericht op regeringsdeelname. Net als in 2002 liep het mis doordat CDA en VVD gingen regeren met de grote winnaar op de rechterzijde: in 2002 de LPF, in 2010 de PVV. Zo tekende zich een tragische parallel af tussen Rosenmüller en Halsema. Beiden hadden gezag verworven door een sterk optreden in het parlement, waarvoor ze de Thorbeckeprijs hadden gekregen. Beiden hadden afscheid genomen van het activistisch buitenparlementaire verleden en hun partij weggeleid van de traditionele linkse reflexen. Maar beiden strandden vóór ze het beloofde land van de Trêveszaal mochten binnengaan.